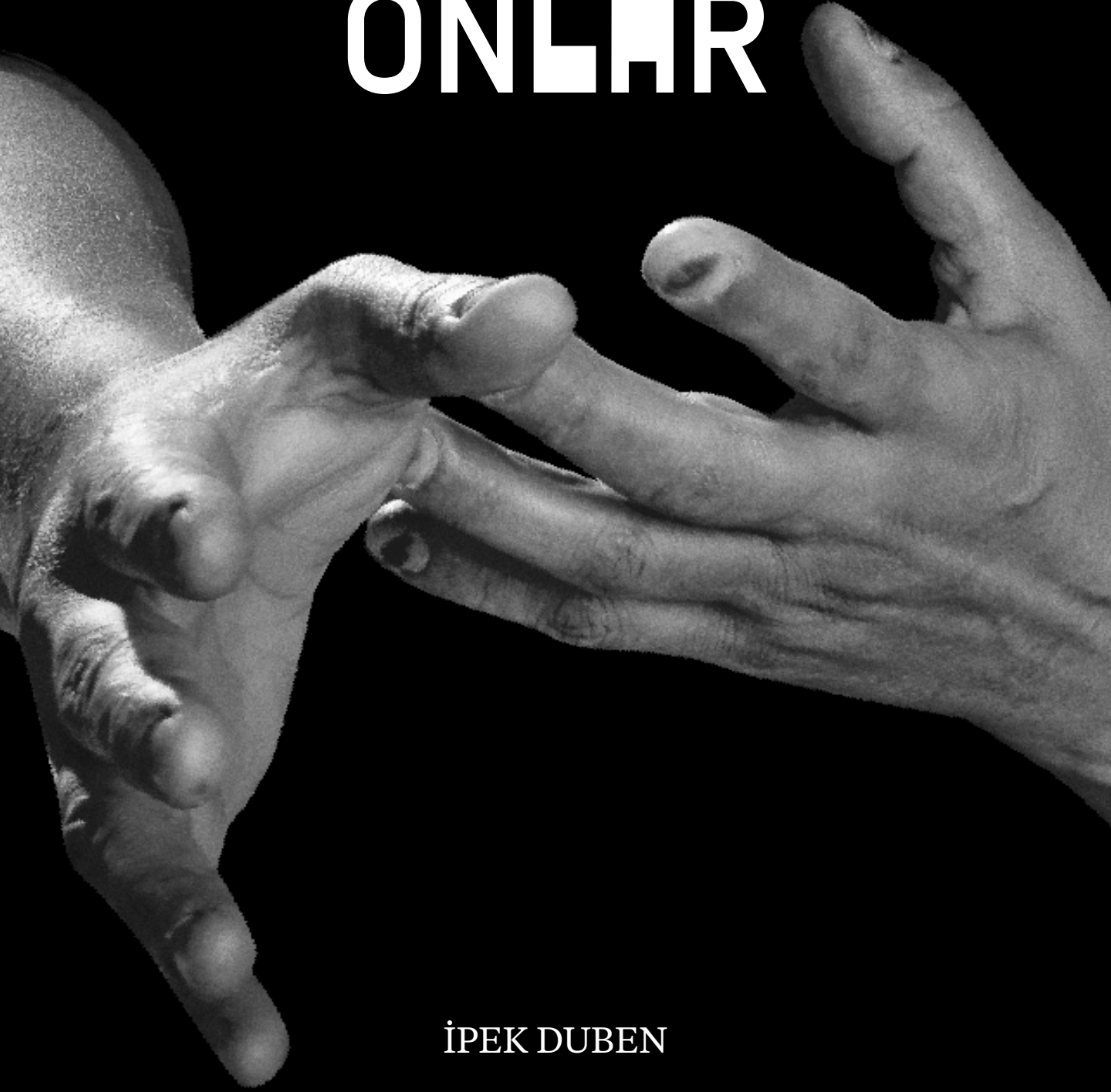

ONLAR

İPEK DUBEN

İÇİNDEKİLER

3
ÖNSÖZ

8
ONLAR
HAKKINDA

10
ONLAR SERGİSİ
ÜZERİNE KONUŞMALAR

26
ANLATILAR

ÖNSÖZ

VASİF KORTUN

İpek Duben'in, Türkiye'de "öteki"lere bakış ve "öteki"nin ötekiler algısı üzerine çok kanallı video enstalasyonu *Onlar*, 2015 yılında SALT Galata'da gösterildi. Enstalasyon, farklı etnik köken, dil, inanç ve cinsel yönelimleri olan 24 bireyin anlatılarını, duvarları siyaha boyalı, tabanı halıyla kaplı, karartılmış bir sergi mekânında bir araya getirdi. Tavana asılı perdelere bireylerin görüntüsü yansıyor, çekimlerin de gene kapkaranlık bir stüdyo ortamında yapılmış olmasından ötürü yalnızca bedenlerine vuran ışıkla mekân belli belirsiz aydınlanıyor, karşılarında durulmadığı zaman ne dedikleri anlaşılmıyor, sesleri zengin bir uğultuya dönüşüyordu. Kürtler, Aleviler, Zazalar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romanlar, LGBT bireyler, örtülü kadınlar ile aile içi şiddete maruz kalanların da aralarında olduğu bir grup insan, hikâyelerini izleyiciye ve aynı zamanda birbirlerine aktarıyordu. Travma, ön yargı ve bakış açılarının bir yuvarlak masa toplantısındaymiş gibi paylaşılarak müzakere edildiği, bütünlük oluşturabilecek temsilî bir topluluk hissiyatı veren enstalasyon, aynı zamanda bunun sergi mekânı dışında pek mümkün olmadığına da işaret ediyordu. Söyleyecek çok şeyi olan ve nihayetinde çok

şey söyleyen bu topluluk -birbirleriyle hiç iletişim kurma imkânı olamamış kişiler- ancak Duben'in koreografisinde, yani aslen "olmayan bir yerde" bir arada konuşabiliyor; kurgusal bir demokratik eşikte, ayrıma tabi tutulmadan, daha yüksek bir sesin altında ezilmeden durabiliyordu. Enstalasyon, her birinde üçer video perdesinin bulunduğu iki ayrı alan ile bunlardan bağımsız konumlandırılmış bir dizi projeksiyondan oluşmaktaydı. Bir tarafta ırkçılık, din ve inanç temelinde ayrımcılık, homofobi, cinsiyet eşitsizliği, aile içi şiddet gibi meselelere dair diyalog kurulurken, diğer tarafta her birey, kendi hikâyesini kesintisiz monolog şeklinde anlatıyordu.

Kanadalı sanatçı Gary Hill, 1992'deki Documenta IX kapsamında *Tall Ships* [Yüce Gemiler] adlı bir video enstalasyonu gerçekleştirmişti. Enstalasyon, karanlık, uzunlamasına bir mekânın duvarlarına yansıtılan siyah beyaz, belli belirsiz görüntülerden oluşuyordu. Görüntülerden birinin karşısında durduğu zaman, bir tetikleyici sayesinde uzaklarda beliren soluk bir karakter, neredeyse normal boyutlarına erişene dek koyu gri bir karanlıktan yavaş yavaş izleyiciye yaklaşıyor

ve öylesine duruyordu. Belki birazdan bir şey söyleyecekmiş gibi, sessiz, dalgın ama kayıtsız da kalamayan bir durumdaydı. Serginin zamanına başka bir zamandan çağırılan, endişelenmeden ve hatta samimiyetle izlenecek kadar sıradan karakterler uysal birer hayalet gibiydi; kederli görünüyorlardı. 20 yılı aşkın bir zamandan sonra, Duben'in projesinin taslağını görmeseydim bu işi de hatırlamayacaktım. Duben'in işinin adı *Onlar* olacaktı; biz, siz, onlar gibi, ne olursa olsun, öteki ve ötedekiler... Duben, bir birey ve aynı zamanda temsilî bir birey olarak, sosyal profili farklı 24 kişiyle uzun söyleşiler yapmıştı. Hill'in işinde de bireylerin siyahla çevrelendiğini hatırladım ve bu iki iş birbirine o kadar benzemesine rağmen, aslında her siyahın başka bir siyah olduğunu anladım. Duben siyahı, karakterlerin kıyafet ve beden dilleri dışında ilgi dağıtabilecek her şeyden arındırabilmesi için bir araç olarak kullanıyordu. Siyah, görüldükleri hâllerıyla ön plana çıkmalarına yarıyor; bir anlamda pırıl pırıl ışıklar altında sahne almış karakterlerin çevrelerini siliyordu. Hill'in işindeyse, tarifi ve kaçıışı mümkün olmayan bir öteki dünyada, tümüyle önünden geçenin ilgisine göre hafızaya yerleşik flu bireyleri bir duman gibi sarıyordu. Yani onlar, o siyahın içindeydi.

Duben, söyleşilerinden sorularını çıkarmıştı. Belli ki, tekrarlanan sorularla bir senaryo oluşturmuştu ama kendisi hiçbir yerde duyulmuyor

ve görünmüyordu. Bireyler, Duben'e hitap etmiyordu. Hayalî diyalog ve anlatılara ortak bir dikiş atılıyor; birbirleriyle göz göze gelmeyecek, gelemeyecek olan kişi, sınıf, kültür ve yönelimler bir arada anlatıyor ve dinliyordu. Kiminin hafızası örselenmişti, kimine kuşaktan kuşağa miras gibi ön yargılar aktarılmıştı ve her şeyden önce, lisanın bizzat kendisi "öteki" korkusunu, ürkekliğini taşıyordu. *Onlar*'ın birer birey olmasına fırsat tanınmaması da bir sorundu; ama gene de bir aciliyet hissi ve tanınma, fark edilme ve temsile çıkma arzusuyla doğru bildiklerini sorgulaya sorgulaya, belki de her zamankinden daha çok konuşuyorlardı. Seçtikleri, temellük ettikleri, içinde büyüdükleri kimlik inşaatlarıyla; kadın, erkek, LGBT, örtülü, Kürt, Ermeni, Roman, Alevi, Sünni Müslüman, Yahudi, ateist, Hristiyan gibi türlü ara katmanlarla bir kimlik yegâneliğinden uzaklaşmaktaydılar.

Onlar bir belgesel midir? Bir belgesel ne zaman bir esere dönüşür? Sahi, belgesel dediğimiz bugün ne anlama geliyor? Belgesel olsaydı ne değişirdi? Bu, birçok sanatçı, videocu, hikâye anlatıcısının, ama en çok da sanatçıların derdi. Belgeleri toplayıp art arda koyarak aralarına da yan yana nesnelere yerleştirildiğinde, bunu belgesel bir iş, bir enstalasyon sananların da sonu gelmiyor. Bir görüşü, tutumu ve cümlesi olmayan, bir hayranlık ve çalışkanlıkla topladıkları karşısında memnun olanlar var elbette. Ancak, yaptıkları ne sanat eseri

ne de belgesel ve her şeyden önce, sanatçı ve belgeselcilerin yaptıklarını anlayamamaktan, daha da trajiği, tereddütsüz bir bakıştan kaynaklanıyor. *Onlar*'ın sadece içerikten ibaret olduğunu sanmak da öyle... Oysa ki merak edilen, bambaşka bir bilgi kümesiyle katlanmış, hiç beklenmeyen okumalar... Duben'in hikâyeleri nasıl bir yapıya oturuyor? Bu, bir beceriden mi ibaret? İşi gerçekleştirmek için ne kadar zaman, kaç zihin, kaç el, gönül ve tartışma gerekli? Sosyolojik bir tariften, bir durumdan çok daha fazlası nasıl ifade edilmiş ve edilmeli? Çok da önemli olduğundan değil ama, onu "sanat" yapanın ne olduğunun tarifine çok yaklaşılsa da, aslında ne olduğu asla anlatılamayabilir. Yüceleştirmeden ifade etmek gerekirse, *Onlar* tam da bu yüzden bir sanat eseridir, çünkü bir başka şekilde ifadelendirilmeyecek olanın ifadelendirilmesidir.

— Ağustos 2016

ONLAR HAKKINDA

İPEK DUBEN

2003-2004 yıllarında yaptığım *What is a Türk?*, Batılıların Türk kimliği ve Türk kültürü hakkında görüşleri, inançları ve ön yargıları hakkındaydı. *Onlar*, evrensel alanda “ötekinin ötekisi”ni tanımlamayı amaçlıyor. Bindirilmiş kimlikler, kendi mağduriyetleri içerisinde başkalarını ötekileştirebiliyor ve bu, şikâyetten küfüre ve hatta şiddete varıp kimilerinin yaşam hakkının inkârına yol açıyor. Böyle bir durumda “birliktelik” hangi zeminde, nasıl gerçekleşebilir?

Onlar, boşlukta yankılanan her bir sesin bizi dinlemeye davet ettiği karanlık bir meydan. Bu

evrenin içinde konuşanların ışıkları yanıp sönerken kimi dinleyeceğiz; ya da dinlemek istiyor muyuz? Duymak için yaklaşacak ve yalnızca o sesi dinlemek için yanına oturacağız. Daha sonra belki diğerleri de katılır; *Onlar*, zaten hep konuşuyorlar, yalnız ve beraber...

Tüm katılımcılara benimle mahremlerini paylaştıkları için minnettarım. Şimdi *Onlar* benim dostlarım, arkadaşlarım.

— Ekim 2015

**ONLAR SERGİSİ
ÜZERİNE KONUŞMALAR
NİLÜFER GÖLE İPEK DUBEN**

FISILTILAR VE GÖLGELER

NİLÜFER GÖLE: Ne zamandır görüşmedik; yıl, ay hesabı yapma, benim yüreğime iniyor (*gülüyor*)... Arkadaşlık, dostluk zamanını süreklilik içinde yaşamak zor oldu. Dünyamız küreselleşti, küresel bir köy oldu diyoruz ama her birimiz bir yerlere savrulup duruyoruz...

Sergini [*Onlar*] görünce, sosyal bilimlerle sanat arasındaki iç içe geçişlerden yola çıktım. Ele aldığın meseleler etrafında yakınlaşmalar, örtüşmeler var, yani bir sosyoloğun kayıtsız kalması mümkün olmayan bir sergi! Niçin, diye düşündüm. Bir kere sen fırça kullanmıyorsun ama portre yapıyorsun! Geçenlerde sergisini gördüğüm için Velázquez'i düşünüyorum; Velázquez, saray ressamı olarak portreler yapıyor, aynı zamanda sokak ressamı ve tabii farklı portreler de yapıyor. Monarşinin küçükten büyüğe portrelerini yaparak siyasal bir iletişim sağlıyor; monarşinin devamını, gücünü

gösteriyor. Sen de bu dönemin mahalledeki insanların sesli portrelerini hikâye ediyorsun. İkincisi; seçtiğin portrelerin hepsi belli bir zaman ve kültürel havza içinden konuşuyor, bu nedenle sosyal bilimlerle iç içe geçme söz konusu. Yani tamamen coğrafyası, zamanı ve mekânı belli olmayan bir sanat da yapabilirsin! Ama belli bir zaman ve mekânın içine konumlandığı için sanatın ister istemez tarihle, sosyolojiyle, antropolojiyle yakınlaşıyor diye düşünüyorum. Bunu daha nasıl ayrıntılandırabiliriz? Şimdiki zamanın içinden konuşuyorsun. Hem sanatta hem de beşerî bilimlerde bugün bellek teması çok hâkim. Ama senin meselen bu insanların günlük yaşamı. Bugün yaşayan insan sesleri, sözleri. Kaldı ki seninle aynı dili konuşan insanlar. Antropolojik çalışmalar öteki kültürleri, yabancı olduğunu yerleri inceler. Günümüzde antropoloji, ötekini çalışmanın yöntemi oldu. Sen aslında senin "ötekini" ele almıyorsun; tersine, en yakınında yer alan, seninle eş zamanlı mekânlar paylaşan, kendi komşun gibi, aynı dilde konuştuğun insan

portrelerini gösteriyorsun... Benim de işim bu; sen ve ben en yakınımızdakinin, en yakındakinin, eş zamanlının, aynı toplumun içindekilerin sesi, görüşleri, sözleri, yankılarıyla uğraşıyoruz. Bu nedenle sosyolojiye çok yakın. Benim için sosyolojinin ikinci bir ögesi; dillendirilmekte ya da kale alınmakta zorlanılan görüşleri, meseleleri ortaya çıkarmak. Bir şekilde doğalmışçasına üstü örtülen egemenlik ilişkilerini dışa vurmak. Yani devletin vatandaşına yaptığı ama inkâr ettiği, seçkinlerin halka, beyazların siyahlara, Batı'nın sömürge ülkelerine, erkeklerin kadınlara, heteroseksüellerin homoseksüellere uyguladığı, bir dizi üstü örtülen, normalleştirilen, yokmuş gibi gösterilen, her gün yeniden üretilen baskı mekanizmasını, yaralama mekanizmasını ortaya çıkarıyor sosyoloji. Sen de bunu yapıyorsun bir şekilde. O anlamda ben senin eserini sosyoloji ile çok iç içe görüyorum. Bir de şöyle koyabiliriz meseleyi; bugün sanat, sosyal ve beşerî bilimlerden çok esinlendi ama sosyal bilimler yeterince gözünü sanata açmadı diye düşünüyorum. Onun için kendimizi çifte bakışa zorlamalıyız; yani senin çalışmanın taşıdığı sosyolojik öğeler nelerdir benim açımdan? Öte yandan, benim sosyolojiyle ifade edemeyeceğim, senin sanat yoluyla resmettiğin, üzerine işlediğin, ördüğün ve bizim öğrenmemiz gereken ne? Onun

için iç içe geçişler, örülmeler derken tek taraflı bir esinlenme ya da tercümanlık değil, çift taraflı bir örgü olarak bakalım derim. Daha basit bir dille, aynı meselelere bakarken, şimdiki zaman içinden, insanları temel alarak, seslerini işitmek isteyerek, yaraları görmezden gelmeyerek, egemenlik ilişkilerini doğallaştırmadan, sen bana/bize ne öğretiyorsun diye baktım.

Senin çalışmaların nasıl bir artı getiriyor? Sen bizi daha katmanlı, daha zengin bir anlayışa götürüyorsun. Birinci artı, tabii ki sözel, yani söyleşiler ve sözel bir materyal var, yani bir sosyologun oturup da bunların hepsini yeniden okumak istememesi mümkün değil, çünkü çok zengin!

İPEK DUBEN: Geçişler dedin, sosyolojik olana çok yakın olduğum ama kattığım nedir? Yani sosyoloji ile sanat iç içe geçtiğinde sonucun düz bir dokümantasyon, belgeleme olmaması, onun ötesine geçmesi önemli. Söyleşiler benim için ham madde, yapmak istediğim ise, insanlara onların bir ölçüde, küçük bir ölçü de olsa, bildiği ya da farkında olduğu ama inkâr ettiği gerçeği hissettirmek; ete, tene, yüreğe, ciğere bulaştırmak, değdirmek, yaklaştırmak... Bu noktada seyircinin sergi alanında tüm duyularını etkilenmeye açmak gerekiyor.

N.G.: Tamam. Sosyal bilimler ve sanattan değil, kişiye vurgudan hareket edelim; sosyolog ve sanatçı birbirine nasıl konuşuyor? “Meydana çıkmak”/“meydana çıkarmak” temalarından hareketle bir yol çizebilir miyiz? İkimizin de ortak derdi bir şekilde kişilerin meydana çıkması, meselelerin ortaya serilmesi, kamusal alanda sergilenmesi, tartışılması. Bence sanatçı, kamusal alanla çok yakınlaşabiliyor, onu zenginleştirebiliyor. Çünkü kamusal alan örgütlü sivil toplumdan ya da siyasi partilerden ibaret değil; kişinin, bireyin öne çıktığı bir alan. Meydan, protesto hareketlerinde gördüğümüz gibi, Gezi Parkı hareketindeki gibi kişilerin kendi yüzleriyle, kimlikleriyle, becerileri ve farklılıklarıyla topluluk olarak ortada oldukları bir yer. Senin yaptığın bastırılmış kimliklerin dillendirilmesi, “*coming out*” meydana çıkması değil mi? Bir dizi mesele, feminist kimlik inşası, eşcinsel hareketler, LGBTİ, etnik kimlikler, Kürt kimliği, Ermeni Soykırımı, 6-7 Eylül Olayları; her biri farklı bellek, cinsiyet, kimlik politikaları aracılığıyla meydana çıkıyor, kamuya mal edilmeye çalışılıyor. Tüm bu meselelerin toplumsal bir boyutu olduğu gibi kişiye özel, hatta söze dökülemeyen, mahreme ilişkin, içsel, öznel bir boyutu da var. İşte sanatçı, bu kişinin iç dünyasına ilişkin, öznel hikâyeleri kavrayabiliyor. Bu iki boyutun,

öznel olan ile toplum tarafından kabullenilmek arasındaki köprünün önemini kelime oyunuyla ifade edebiliriz. Ya bir kimsesin ya hiç kimse. Yani bireyden farklı olarak, kişi kavramında hem bir anonim kişilik var hem de kişi olmak. Meydana çıkma sürecinde bir kişi boyutu ve bir de anonim, kamusal boyut var; duyurma, göz önüne çıkma. Senin sergini bu güzergâhta okuyorum.

İ.D.: İstersen bu noktada biraz duralım, çünkü söylediklerin benim için çok anlamlı.

Benim de sanatımda başından beri farkında olarak yaptığım bir şey kişiyi birey olarak meydana çıkarmak, sesini duyurmak! 1981’de ilk *Şerife* sergimle başladı. Burada bir hiç olan kadını hiçliğiyle ortaya çıkarmaktı mesele. O dönemde oldukça radikaldi, çok da azarlanmıştım, hani sen bunu nasıl yaparsın, kadınlarımıza nasıl böyle hakaret edersin gibilerinden! 1991’den sonra, *İzler* sergisiyle başlayarak kendimi ortaya koymak, meydana çıkarmak istedim. Dediğin gibi, bir tür kamusallaşma, kamusal alana çıkma. Ben bunu hep “itirafname” olarak gördüm, yani kim olduğunu araştıracağını, kimliğini konuşacaksın, ancak o şekilde hak tanıyabilirsin kendin için. Bu çizgide en radikal işim, 1994’te yaptığım ve on dokuz yıl sonra 13. İstanbul Bienali’nde sergilenen

Manuscript 1994. Orada kendimle olan derdimi seslendirmek istiyordum, yani ben kimim? Çağdaş, modern bir kadın, Türkiye’de İslam toplumunda doğmuş laik bir kadın olarak kendi varlığını farklı olduğu şekliyle ortaya koymak istedim. Bu çizgide yürürken insan kendini, inançlarını, psikopatisini tanımak, yüzleşmek durumunda; zor bir süreç! Yani hani psikoterapide gibisin! *Onlar*’da konuşan kişiler de benzer bir durum içindeydi. Bir anlamda onlardan kim olduklarını anlatmalarını, gerekirse itiraf etmelerini istedim; onlar da meydana çıkarak konuştular. Tabii, çok samimi olmaları gerekiyordu; “*politically correct*” olmamalıydılar. Önemli olan bu samimiyete nasıl ulaşabiliriz?

Ben kendi itirafnamemde ne kadar samimiydim, o noktaya nasıl ulaştım?

Manuscript 1994 modernite, kadın olma ve İslam gelenekleri sarmalı çevresinde oluştu. İslam kimliğimle hesaplaşmak durumundaydım. Resmin görsel imgeleri, çıplaklık, kadın bedeni, bireysel duruş ve kendi bedenim üzerinden gelenekle modernin buluşup kırıldığı, kendi kutsalını içeren bir kitap *Manuscript 1994*. Burada kutsal birey ve insan... Tehlike tabii ki narsisizme düşmek olurdu. Narsisizmin antidotu samimiyet. *Manuscript 1994*’te

zihinsel ve ruhsal samimiyeti malzeme seçimi ve uygulama tarzıyla ifade ettiğimi düşünüyorum.

Meydana çıkarak ses etmek bende çok önce başladı; önce sessiz *Şerife*, sonra kendimi ortaya koyarak, daha sonra aile içi şiddeti âdet edinmiş toplumu gafletleri ve yanlışlarıyla yüzleyerek.

N.G.: *Onlar*’da Müslüman bir kadının da sesi var; herhâlde o sesi katman senin için bir yenilik, öğretici oldu mu? Yani sana göre artık bir birey olmak için, kişi olmak için, meydana çıkmak için illaki başını açman gerekmiyor, ya da illa çıplak olman da gerekmiyor diyebilir miyiz?

İ.D.: Evet, öyle. Yani birey olma hakkını çıplak olabilmekle ilintilendirmek şart değil. Ben “çıplaklığı” ruhsal çıplaklık, kalıptan düşünme ve var olma modellerine illa uyma zorunluluğuna karşı bir duruş olarak simgeledim. Ayrıca, *Onlar*’da konuşan Müslüman kadının belirttiği gibi, “Müslüman” kimliğinin kadın hakları çerçevesinde sorunları var. Türbanın normalleşme süreci tabii beni de etkiledi.

N.G.: Yani kendi kişiliğini bulmak için Müslümanlıktan çıkmak mı gerekiyor?

İ.D.: Kimilerine göre gerekebilir. Kendini her yönüyle tanıma ihtiyacını hissedebilmek ve buna göre ifade edebilme özgürlüğünü yaşayabilmek için olabilir. Ateistlerin dindarlığı seçmeleri, bir dine dönmeleri de bir özgürlüktür tabii.

N.G.: Peki, bir de şöyle bakalım. Modern toplumlar itiraf toplumları. Yani kişinin kendi mahrem dünyasını, arzularını, yaralarını, cinselliğini sanat, edebiyat, siyasa aracılığıyla dillendirmesi, açık toplumların demokrasilerinin önemli bir ögesi. Öte yandan, Foucault buna eleştirel bir bakış getirir. “Biz cinselliği konuşarak itiraf etmek zorunda bırakıldık,” der; aslında cinsel devrime, 1968 cinsel devrimine eleştirel bir bakıştır bu. İtiraf toplumu kimliklerin özel alanda, mahrem alanda saklanmasını istemez. Çifte davranışlara ikiyüzlü olarak bakar, samimiyeti zorunlu kılar. Yani birincisi; modern toplumların zaten açığa çıkarma, aydınlatma, itiraf ettirme gibi bir özelliği var. İkincisi; içeriden dışarıya çıkarırken kendi mahremini nasıl koruyabileceğin meselesi var.

Yeniden sergine dönersek, senin yaptığında benim çok çok hoşuma giden, mahremiyeti kollayarak bu meseleleri ortaya çıkarman. Nasıl yapıyorsun bunu? Gölge ve fısıltı aracılığıyla

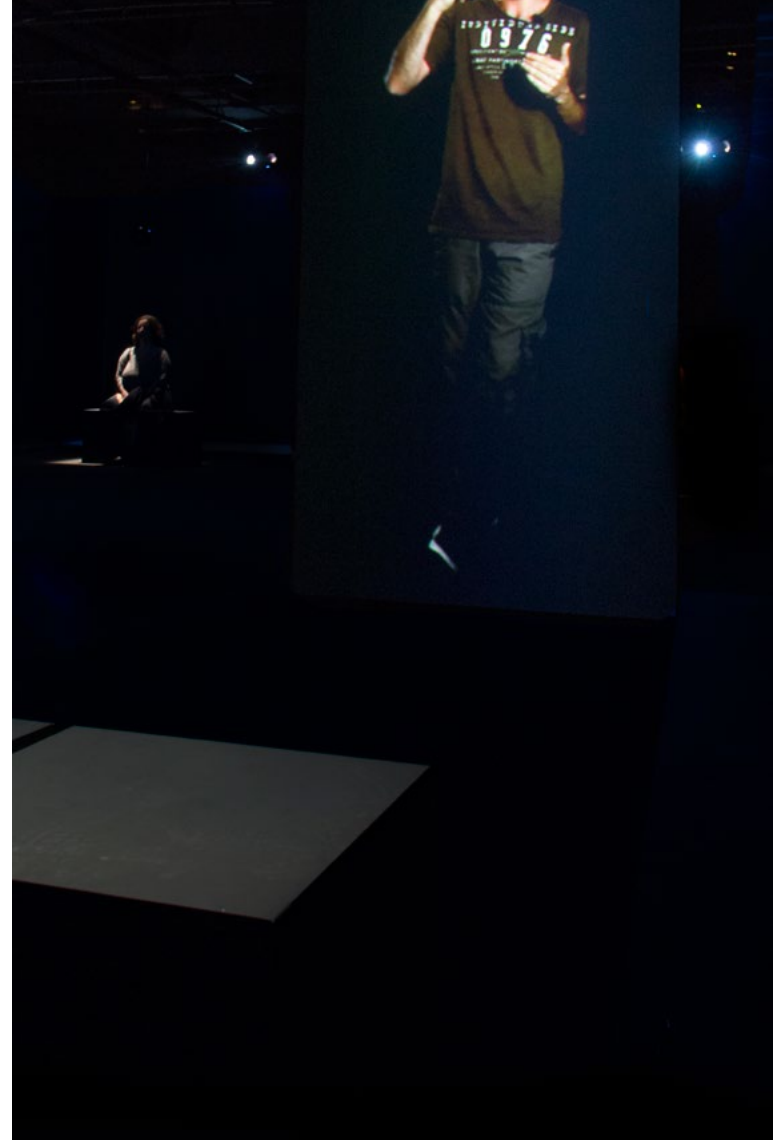
modernizmin transparan dinamiklerine, çığılığına karşı duruyorsun. Çünkü bugün, bu itirafların aşırı projektörler altında, ışık altında yapıldığı, samimiyet kavramının ters yüz olduğu, yani ilk elden, olduğu gibi, bilginin süzgecinden geçmeden ve sanat diliyle işlenmeden gerçeğe varılır görüşünün yaygınlaştığı bir toplumda yaşıyoruz. Bilim, sanat, iç gözün, yavaşlamanın, sorgulamanın daha az olduğu; ortaya çıkmanın skandal, sansasyon boyutunun hâkim olduğu bir dönemde yaşıyoruz.

İ.D.: Dediklerin beni yine *Manuscript 1994*'e götürdü. “Mahremiyeti kollayarak” dedin; bu, benim için vazgeçilmez bir şey. O çalışmamda çıplak bedenime rağmen görüntünün mahremi vardı, yani çıplak beden erotizmi değil, bir gizi içinde barındırıyordu. Sergiyi görenlerden bu izlenimi -hem Türkiye’de hem Amerika’da- duydum.

N.G.: Onun için bu temaları sergileyişinde iki şey beni etkiledi, biri *fısıltılar*! Şimdi biz sosyal bilimciler sözcükler üzerinde dururuz; fikirleri dillendirir, altını çizer, netlik ararız. İşin içine bir de medya girdiği vakit, ses tonu yükseliyor; bağırış, çağırış, polemik... Benim için senin eserin bir anahtarı *fısıltılar*. Fısıltılar çok önemli, nasıl önemli? Bir kere negatif fısıltılar var, onları

duyuyoruz, yani dedikodular, yaralayıcı dil, ötekileştirme. En yakınına “onlar” demeye başlıyor: Ermeniler, Aleviler, eşcinseller, Kürtler ve bu kişilere ilişkin bir dizi küçültücü, aşağılayıcı vasıfları alçak sesle, yaralayıcı bir dille, fısıltılar aracılığıyla yayıyor. Dedikodu mekanizması gibi işleyerek, bu fısıltılar dolaşıma giriyor, bir evden ötekine taşınıyor, ötekileşen azınlıkları gözaltına alıyor, baskı uyguluyor. Farklılık gözaltında tutuluyor, aşağılanmaya başlanıyor, bazen bir eşikten sonra ifşa ediliyor, parmakla gösteriliyor. Devlet şiddetini arkasına aldığı anda, o zaman işte tarihimizin utanç sayfaları açılıyor, 6-7 Eylül Olayları, Ermeni Soykırımı, Dersim’de Kürtler... Tarihin sayfası çevriliyor, biz bugünkü zaman dilimi içinde yaşıyoruz ama geçmişin yaraları, kırılma noktaları bireylerin hayatlarında çıkıyor. Senin serginde duyuluyor bu sesler. Şimdiki zamanın içinde geçmişin kıvrımları, katlayıp unutmak istediğimiz acıları var. İkincisi; sergin fısıltıların nasıl birikip bir toplumsal koroya, trajik olaylara dönüştüğünü izletiyor bize. Ve bu kulaktan kulağa, evden eve dolaşan fısıltıların, toplumsal söylentilerin bir arşivini sunuyor. Kişiler yaşamları boyunca onları yaralayan söylentileri dillendiriyorlar; mum yakan Aleviler, kuyruklu Kürtler, pis Araplar, gâvurlar...

İ.D.: Adamın bunu anlatırken hissettiği utanç... Bununla karşılaşıyoruz.

N.G.: Evet, serginde yaralananlar var ama bir de, bu tür bir dili kendi de kullanmış olduğu için, bu dilin yaralayıcı, yanıltıcı ve yalan bir dil olduğunun farkına varanlar konuşuyor. Dönüş-türücü bir iş yapıyorsun. Onları üretenler ya da onlara maruz kalanların deneyimlerinin ortaya, meydana çıkmasına yardımcı oluyorsun. Fısıltılar sonunda mağdurların elinde eleştirel bir silaha dönüşüyor. Tüm bu nedenlerle fısıltıların çok önemli bir işlevi var serginde. Sergiye gidenin de işini zorlaştırıyor. Çünkü oraya giren herkes her şeyi duymak istemiyor ama fısıltılar duyuyor ve duyması gerektiğini, dinlemesi gerektiğini biliyor!

İ.D.: (*Gülüyor*) Evet. Bağırmadan...

N.G.: Sergide kişiler konuşuyor, tek tek, bazen bir arada kendi köşelerinde. Gidip kulak vermek gerekiyor. Kıvrımlarda, pililerde saklamak istediğimiz, unutmayı yeğlediğimiz, mağdur edilen insanların seslerini dinlemek, katliamların, soygunların, soykırımların hikâyelerini alçak sesle konuşan insanlardan duymak! Buradaki fısıltı iç ses. Kendine en yakın, en öznel sesi, insanların

iç seslerini hatırlatıyor bu sergi. Bugün kamusal alan, medyatik alan dış seslerin, gürültü çıkaran seslerin kuşatması altında. Benim için senin eserinin önemli bir katkısı da şu: kamusal alanda bugün iç seslere kulak vermeye ihtiyacımız var. O ses kişiye en yakın ses. Fısıltı, en samimiden öte, alçak sesle söylediğin, iç ses. Kendisinin bile belki dillendirmekte zorluk çektiği acılar, duygular, düşünceler... Bunu gösteriyorsun.

İ.D.: Evet, iç ses benim için çok önemli.

N.G.: Neden?

İ.D.: Bu iç ses beni de çok etkiledi. Bu proje beni son derece zenginleştirdi, kendimi durduramadım, çok pahalı bir proje oldu ama seslerin eksik kalmasını hiç istemedim. Mesela tek bir Kürt olamaz, yalnız erkekler temsil edilemez gibi olabildiğince çeşitli iç seslere ulaşmaya çalıştım. Bu işe katılmaya razı olan bir Rum bulamadım; benim için büyük bir eksiklik. Ama iç seslerle birlikte ağladık, birlikte güldük! Doğrular, dediğin gibi doğrular iç seste çıkıyor.

N.G.: Evet. Bir; doğrular iç seste çıkıyor. İki; biz ne kadarını dinleyebilir, duyabilir ve katlanabiliriz?

“Hiçbirimiz masum değiliz!” Mesela, Ermeni Soykırımı’yla ilgili tabunun düşmesi demek, sadece devletin bunu kabul etmesinin/etmemesinin ötesinde; daha zoru, Ermenilerin anlattığı hayat hikâyelerini duyabilecek miyiz? Ölen aile fertleri; enişterinin, halaların başka ülkelere göçmeleri; ailelerinin Fransa’ya, Kanada’ya, Filistin’e dağılmaları; birikimlerinin yok olması, mallarına el konulması, ocaklarının sönmesi, isimlerinin değiştirilmesi, soyağacının dağıtılması... Şimdi biz bunları bildiğimizi varsayıyoruz, hâlbuki böyle bir şey yok! Acı ölüm hikâyeleri dillendirilecek mi, bunları işitip duyabilecek miyiz?

İ.D.: Bir şey daha var; anlatılar melodrama girmiyor, fazla duygulanmadan söyleniyor, oldukça sakin... Katılımcılar, konuşmakta çok zorlandıkları zaman soruyu dönüp dönüp tekrar sordum, başka şekillerde sordum, yani iç sesi çıkarıncaya kadar ama dramatik olmadan... Montajı yaparken katılımcılarımı korudum, onların yanlış yorumlanabilir diye düşündüğü bölümleri kullanmadım.

N.G.: Onları projektör ışığının zararlarına maruz bırakmıyorsun... Aslında onları sergilemiyorsun...

İ.D.: Eğer onlara saygılıysam onları ifşa eden tarz ve metotlardan sakınmam gerekiyordu.

N.G.: Yani senin sergin bir sergilememe hâli.

İ.D.: Doğru algılıyorsun.

N.G.: Hakikaten duymak istiyorsan fısıltının yanına gideceksin! Yani duymak isteyen çağırıyor, duymaya hazır olmayanı çağırıyor!

İ.D.: (*Gülüyor*) Zaten öyle oldu.

N.G.: Sergide bir zorlama yok. Zorlama olması, konuşan kişileri de koruyor. Çünkü ben niye mahremimi bu kadar açığa vurayım, bir şekilde cevherimi... Niye kendilerini atsınlar bu kadar ortaya? Bir eşcinselin dövülerek öldürüldüğü bir toplumda ve de bunun hâlen mümkün olduğu bir toplumda... Sen üstü örtülmüş bu egemenlik ilişkileri üzerine; cinsel, etnik, dinî kimliklere ilişkin düşündürmek istiyorsun, onlarla beraber seyircinin de düşünmesini istiyorsun.

İ.D.: Evet, öyle. Yapmak istediğim, seyircinin içinden hissetmesi, içten katılması, onun da bir katılımcı (*participant*) olması. İşlerimde seyircinin

interaktif olmasını, yani sanatla birleşerek birlikte bir oyun çıkarmalarını istiyorum.

N.G.: Sanki başımızı aynı yastığa koyarak konuşup dinlemek gibi. Yani aslında sergilerken, tersine mahrem bir mekân yaratmışsın. Açık toplumlarda konuşabilmek, tartışabilmek, ortaya çıkabilmek, meydana çıkarmak önemli ama nasıl da, hangi yolla olduğu da çok önem kazanmaya başladı. Örneğin, televizyon tartışma programları...

İ.D.: Doyduk ve artık duymuyoruz.

N.G.: Esasında ele aldığın temalar yeni değil, sosyal bilimler araştırdı, medya tartıştırdı, ama sanat aracılığıyla farklı bir boyut kazandırıyor-sun. Çünkü sanat sadece söz, içerik değil, aynı zamanda bir biçim ve bir stil!

İ.D.: İçeriğin eski ya da yeni bir mesele olması fark etmiyor ama devamlılığı, sürekliliği olan bir mesele olması benim için önemliydi. Duyun! Dinleyelim, derdi nedir?

N.G.: Aslında meydanı değiştiriyorsun; yani farklı bir meydan, kamusal alan, sergi stili yaratıyorsun.

İ.D.: İçselleştiriyorum.

N.G.: Güzel bir ifade. Yüksek perdeden konuşan, projektörler altındaki bir mekâna, gölgeler, loşluk getiriyor ve fısıltıları dinletiyorsun.

İ.D.: Fısıltıyı yapan sesler yok oluyor ve tekrar geliyor. Orada ışık önemli bir öğeydi, karanlığın içinde konuşan insanların yarattıkları lokal ışıklar, “kendi ışıkları” var.

N.G.: Bugün hâkim olan kamusal alan, kişileri hem itirafa zorluyor hem de zorlarken saydamlık, aydınlık ve ses istiyor! Giderek bu ses ancak polemik, sansasyon, skandal aracılığıyla duyulur oluyor. Sen ise bir koruma yaratıyorsun; kamusal alanda bir gölge, bir loşluk yaratıyorsun. Bir sanat eseri gibi, meydan sahnesinin ışığıyla ve ses düzeniyle oynuyorsun.

İ.D.: Tam öyle, ışığın etkisi ve düzeni çok önemliydi.

N.G.: Bu koruma benim gözümde sergini çok kıymetli bir yere oturttu. Çünkü açıkçası, bu sergi kimlik hareketlerinin bir izdüşümü olsaydı benim ilgimi pek çekmezdi. Biz bu sözlerin meydana

çıkmasını engellemek istemiyoruz ama hangi stille, hangi biçimle çıktığı çok önemli. Çünkü kamusal alan seni yutuyor. Karanlık bir delikle yutmuyor, aşırı aydınlıkla, saydamlıkla ve gürültüyle yutuyor ve sen gürültü yaparsan, skandal yaratırsan ortaya çıkabiliyorsun, çıktığın anda da yok oluyorsun, yanıyor, yani ışığa çekilip yanan kelebek gibi. Onun için senin getirdiğin stilde kendi açımdan aradığım ve benim için çok önemli bir ipucu var; meydanın aydınlatılması gerekmiyor! Çünkü bu bir zorlama oluyor, neredeyse tüm yaşam alanlarımız çeşitli kameralar tarafından kuşatılmış zaten, gözleme kameraları, projektörler altında yaşıyoruz, kendi medyamızı yaratıyoruz. İletişim teknolojileri bizi gözlüyor, sergiliyor, özel olanı paylaşıyor ve samimiyet kültürüne zorluyor. Sergide sen konuşana bırakıyorsun, ışığı o koyuyor! Burada çok büyük bir ayırım, ayrıntı var. Yani konuşan meydanı aydınlatıyor, meydanın projektörü onu konuşmaya zorlamıyor. Böyle diyebilir miyiz?

İ.D.: Evet, konuşan kişi kendi ışığıyla yanıp sönüyor, dikkati bir anda üzerinde odaklıyor. Üzerine projektör tutulmadığı için sahnede aktör gibi değil, karanlığın içinden konuşan bir ses intibasını uyandırıyor. Yani “oyun” oynamıyor, kendi kendine konuşuyor sanki; işte iç ses etkisini

yaratılan stil böyle oluşuyor. Tabii, mekânda kesin-tisiz konuşan kişiler de var ama onların süreleri birbirleriyle eş değil ve her biri farklı zamanlarda karararak sonlanıyor ve tekrar yine parlıyorlar.

N.G.: Sergi itiraftan da, meydana çıkmaktan da ötede yeni bir bakış açıyor. Meydana nasıl çıkacağız? Kim çıkaracak? Kim kollayacak? Meydana korumasız çıkamayız!

İ.D.: İç ses önemli...

N.G.: İç ses, *fısıltı* dediğim.

İ.D.: Gezi’de Duran Adam’ı hatırlıyor musun? Ne kadar etkileyiciydi!

N.G.: Tabii, performans. Duruyor, bağırıyor, konuşmuyor.

İ.D.: Hiçbir şey yapmıyor.

N.G.: Hiçbir şey yapmıyor ama meydana durarak meydan okuyor...

Protesto deyince, toplumsal kolektif hareket anlıyoruz, insanlar yürüyecek, slogan atacak...

O ise durdu! Durduğu yerde meydanı, hem de meydanın merkezini tanımladı. Sergide de ışığı kim aydınlatıyor? Onlar kendi içlerini aydınlatırken bizi de aydınlatıyorlar.

İ.D.: Kendi ışığı bir hale oluşturuyor sanki, ses de gapten gelen sesler gibi. Boş ve karanlık bir evrende sedalar... Ses durmadan, sürekli devam ediyor, hiç durmayacakmış gibi vicdanların sesine dönüşüyor, tınısı sonsuza uzanıyor sanki.

N.G.: Serginde irdelemek istediğimiz bir tema daha var, “içerisi”/“dışarı” teması. Dışarıda, içeride, evlerinde oldukları gibi değiller, olamıyorlar, başka bir dil, davranış sergilemeleri gerekiyor. Ermeniler dillerini evde konuşuyor, sokakta konuşmuyor; Aleviler saklanıyor; başörtülü okula girerken açılmaya zorlanıyor; yani bir mekândan diğerine geçerken, içeriden dışarıya çıkarken bu kişiler farklı stratejiler izliyor, adımlarını, dillerini, davranışlarını ona göre ayarlıyor. Sosyal bir koreografi çıkıyor ortaya. Anadili Türkçe olmayan bir Kürt çocuğun Türkçe konuşmaya zorlanması ve sarımsak hikâyesi; güler misin ağlar mısın?

İ.D.: Harika. İlkokulda öğretmen Kürt öğrencisine coğrafya ile ilgili bir soru soruyor.

Hiç Türkçe bilmeyen çocuk, içinde çok “s” sesi geçen bu soruyu “sarımsak” diyerek cevaplıyor. Sarımsağın ne olduğunu da bilmiyor.

N.G.: Onun için meydana çıkmak, içeriyle dışarıyı uyumlu hâle getirmek insanlar için haysiyet meselesi oluyor. Haysiyetiyle dışarıda yaşamak istiyor.

İ.D.: Haysiyet meselenin, trajedinin tam merkezindeki bir problem.

N.G.: *Onlar*’da bütün bunlar çok güzel dillendiriliyor. Dahası, senin çalışman iç ve dış arasındaki ayrımın birbirinden kopuk olmadığını, birbirine değdiğini, insana değdiğini, yani içeriyle dışarının kesişme noktalarını gösteriyor. Yani ben şimdi içerideyim, sonra dışarıdayım gibi değil!

İ.D.: *Manuscript 1994* enstalasyonunda bir şiir vardır, “the skin on my body” diye başlar. Orada ten, iç ve dışın birleştiği, hem koruduğu hem etkilenmeye açtığı bir yerdir; iç ve dış dünyanın birleştiği etkileşim alanı olarak tanımlamıştım teni. 1994’te yazdığımı şimdi mahrem olan bireysel alandan toplumsal alana, meydana taşıyorum.

MANUSCRIPT 1994

gövdemi sarmalayan ten
taşlara değiyor akıllara
bastırınca beni

sımsıkı
bedenimi ruhumu

ekiliveriyorum

o tenin derinine

yeniden görmeye kendimi

bir daha bir daha yine

gerçek olan hangisi

o mu ben mi

ben'ler çoęalıyor gitgide

dışa diktięimde gözümü

ve içte

ta derinlerde

hiçbir dilin varolmadığı

dağlarla anının dibinde

keşfediyorum birden

beni çevreleyen herőeyi

gerçek olan hangisi

ben mi o mu

ikimiz mi hiçbiri mi

zaman duralamıősa

kıpırdıyorsa şey'ler

an sürüp gidiyor

burda mıyım orda mı

yoksa

aynı-şey-mi hepsi

N.G.: Ten, temas... Duymak isteyeninin de o teması kabullenmesi gerekiyor.

İ.D: Evet, temas etmeleri gerekiyor.

N.G.: Sergini sosyal bilimci arkadaşlarımla gezdim; felsefeci, sosyolog, tarihçi vardı aramızda. Yan gözle onları izliyordum. “Gidin, dinleyin” demek istiyordum, “Türk toplumu hakkında çok ipucu var.” Sonra dedim, hayır itekleme, önemli olan sadece içerik değil; başında dediğim gibi, bu sergileniş ve sergilenmeyişi biçimleri daha çok etkiledi.

İ.D.: Mekân düzenlemesi, ışığın kullanımı, sesin tonu, kakofoni, bütün bunlarla bir atmosfer yaratıyorsun. Sanata dönüştüren o, yoksa sözler tek başına temiz bir sosyoloji malzemesi olur. Gözlemlerin hoşuma gitti, çünkü sosyolog olduğun için tematik olarak ilgileneceğinden endişeliydim. O zaman yavan kalacaktı tabii. Yani yaşatabilmek önemli, seni o rahmin içine çekmek, onu duymayı, kulağını dayayıp duymayı sağlamak! O zaman dönüşüm oluyor insanda.

N.G.: Kesinlikle.

İ.D.: İster ağla, ister gül ama o insanların mahremine giriyorsun; saygıyla, karşısında oturmuşsun, sessiz sessiz dinliyorsun. Bazı seyirciler dinlerken telefon mesajlarını okuyorlardı; beni yaraladı doğrusu. Dinlemek istemiyor aslında, ağır geliyor. Korkuyor. Hikâyeleri duyduğumda bu rezalete, trajediye benim katkım nedir diye düşündüm, herkesin bunu düşünmesini istedim.

N.G.: Makbul vatandaşlar var, bir de makbul olmayan vatandaşlar. Peki, bu insanlar tek tek konuşuyor, bunun bütünlüğü nerede? Toplumdan söz edebilir miyiz? Herkesin kendi farklılığıyla uğraştığı bir toplumda ortak neyimiz olacak? Ortak paydamız ne olacak? Meydan, aslında insanları toplayan, birleştiren bir yer. İnsanlar ortak alan, toplumsal kültür yaratabilirler mi sorusundan yola çıkarak ben “deneyimsel kamusal alan” araştırması yaptım, daha doğrusu böyle bir metodoloji geliştirdim. Sergini görünce benzerlik gördüm. Aynısını yaptığını düşündüm, hem de çok daha güzel bir şekil vererek... Yani insanlar birbirini tanımadan bu meydana geldiklerinde bir ortak ses, koro, bir alışveriş, birbirini dönüştüren bir süreç oluşturabilecekler mi? Yoksa her kafadan bir ses mi çıkacak? Serginde kolektif bir ses çıkıyor, nedir bu?

İ.D.: Sınırlı da olsa Türkiye tarihini görüyoruz burada. Farkında olmasak da herkesin tarihi birbirine dokunuyor. Bu dokunuşu katılımcılar sonradan gördü, “Yahu yalnız değilmişiz meğer” dediler. Beni de özellikle bu etkiledi. Meğer Türkiye ne kadar çeşitli ve karmaşık bir toplummuş! Ve gerçekten hepimiz birbirimize bir şekilde dokunarak bir enerji alanı, sinir sistemi oluşturuyoruz ve bu anlamda bir bütünüz. Eşcinseli, lezbiyen, Alevisi, Kürdü, Ermenisi, Rumu, Yahudisi sinir uçlarıyla birbirlerine dokunarak yaşamışlar! Bu gerçeğin içinde “temiz, yalın, makbul” vatandaş dediğimiz tip bunlardan arınmış biri değil tabii. Projede Beyaz Türk, yani makbul vatandaş diye seçtiğim birkaç kişi vardı, fark ettin mi onları?

N.G.: Beyaz Türk’ü hatırlayamadım.

İ.D.: Çünkü Beyaz Türkler meydana çıkmadılar! Onun için bilmiyorsun. Dört kişi var, üçü meydana çıkmadı ama biri çıktı; kocasını anlatan mağdur bir kadın. “Dışarıda moderndim” diyor ama “eve geldiğim zaman tam bir şarklı kadındım”.

N.G.: Sinir uçlarıyla birbirine dokunarak yaşıyoruz ve böylelikle bir enerji alanı oluşturuyoruz diyorsun. Çok güzel bir ortaklık tanımı. İç

içe geçmeler, birbirine dokunmalar, temaslar... Bunları ortaya biçim yaratarak koyuyorsun. Estetik yaratıyorsun. Yani mahrem olan ile meydana çıkma arasında, iç ses ile itiraf arzusu arasındaki tene, mekâna dokunuyor, biçimlendiriyorsun.

— Eylül 2015

ANLATILAR

A Erkek, Alevi, Türk (akademisyen)
 AY Erkek, Sünni, Kürt (tiyatrocü, senarist, oyuncu)
 Ç Erkek, Sünni, Türk, Eşcinsel (siyasetçi, aktivist)
 EÇ Erkek, Sünni, Türk (üniversite öğrencisi, garson)
 ED Erkek, Müslüman, Yahudi (çevirmen)
 EL Erkek, Yahudi (üniversite öğrencisi)
 EM Kadın, Alevi (aktivist)
 EN Erkek, Sünni, Türk (mimar, yazar)
 ER Erkek, Sünni, Türk (kadın kuaförü)
 F Kadın, Sünni, Alevi, Kürt, Çingene, Eşcinsel
 (akademisyen)
 FE Erkek, Sünni, Kürt (inşaat işçisi)
 G Erkek, Hristiyan, Ermeni (siyasetçi,
 eğitim alanında yönetici)
 H Kadın, Sünni, Türk, Örtülü (modacı)

J Erkek, Yahudi (iş adamı)
 K* Kadın, Yahudi (ev kadını)
 M Kadın, Sünni, Kürt, Türk, Örtülü (editör, yazar)
 MU Erkek, Sünni, Türk (doktor)
 NA Kadın, Ermeni (iş kadını)
 Nİ Kadın, Sünni, Türk (orta sınıf, ev kadını)
 O Erkek, Sünni, Türk (elektrikçi)
 S Kadın, Sünni, Türk (avukat)
 SA* Kadın, Sünni, Ermeni kökenli (öğretmen)
 ST* Kadın, Yahudi (psikolog)
 Z Kadın, Sünni, Türk (varlıklı, ev kadını)

* Çok kanallı video enstalasyonu projesi *Onlar* kapsamında söylenen K, SA ve ST'nin anlatıları yalnızca SALT Galata'daki sergide yer almıştır.

İPEK DUBEN: İlkokul yıllarındaydı diye hatırlıyorum. Laleli’de oturuyorduk. Bir gün yolda giderken kaldırım döşeyen iki işçinin konuşmalarını duymuştum. Anlamadığım bir dilde konuşuyorlardı. Doğru mu duydum acaba, diye kulak kabarttım; doğru duymuştum, anlamadığım bir dildi. Durup onlara “Vatandaş Türkçe konuş!” dediğimi çok iyi hatırlıyorum.

FE: Askerlik yaptığım bölükte Kürtçe konuşmak yasaktı, yani telefonda Kürtçe konuşmak yasaktı! Benim de ailem, annem Türkçe bilmediği için ben de Kürtçe konuşmak zorundaydım! İlk önce gizli konuşuyorduk... Bir gün annemle konuşurken komutan içeri girdi, telefonu kapattık. “Niye Kürtçe konuşuyorsun?” Ben de, “Annem Türkçe bilmediği için Kürtçe konuşmak zorundayım,” dedim. “Sen başkasına anlatacaksın,” dedi, “...başkası da senin annene anlatacak!” Ben de ona dedim ki, “Annem benim sesimi duymak istiyor! Sonuçta benim konuşmam gerekiyor, annem bu!” Tersleşti, “Annene başlarım!” dedi,

yani küfür etti! Anneme küfür etti, o küfür edince ben bunalıma girdim, esas duruşta olduğum için ilk darbeyi ben vurdum!

MU: Babam Kürt olmasına rağmen hiç Kürtlükle ilgili -yani bildiğimiz anlamda- bir bilinç taşımaz, çünkü Kürt olmayı koşulsuz bir dezavantaj durumu olarak, yani kayıtsız şartsız bir dezavantajlılık olarak çok erken yaşta anlamış ve bu kimliği çok hızlı bırakarak, hani ancak o şekilde toplum hayatında kabul göreceğini düşünüp Türkçe öğrenerek aslında Türkleşmiş.

F: Babam simit satarken birisi koşarak gelmiş yanına, sarılmışlar birbirlerine ve Kürtçe konuşmaya başlamışlar. Kardeşim benden dört yaş küçük, o zaman on bir yaşında falan. Akşam eve gelince -biz biraz daha fazla etkisi altındaydık annemin- hemen koş koş anneme gidip dedi ki, “Anne biliyor musun, babam bugün başka dil konuştu, Kürtçeydi galiba.” Annem de, “Yazıklar olsun Mustafa, sen Kürtçe mi biliyorsun!” diye söylemişti. “Ne namıssız karısın, e benim akrabamdır, Alevi’dir onlar!” “Hiii, ah Allahım, bir de Alevi misin!” diye, böyle evin içinde bir şok yaşamıştık yani hep beraber.

İPEK DUBEN: İstanbullu annem 1940-1943 yıllarında Diyarbakır Lisesi’nde çiçeği burnunda bir öğretmenken “Çok zeki ve terbiyeli Kürt öğrencilerim vardı,” diye anlatırdı. Kendisinden büyük görünen Kürt öğrencileri ile bu genç kadın öğretmenin aralarında hiçbir sorun yaşamadıklarını defalarca duymuştum. Doktor olan babam da, yüzlerce Kürt hastasından edindiği deneyimlere dayanarak onların sadık, dürüst ve çalışkan olduklarını söylerdi.

A: Aslında o ayrımcılığı İstanbul’da fark ettik, yani Mardin’de yaşıyorken benim okulumda, sınıfta Arap çocuklar da vardı; Türk, işte memur çocukları da vardı; Kürt çocukları da vardı; yani bir gün Kürt, Türk, öyle bir durum zaten söz konusu değildi.

AY: Ama birlikte çalışmaya başladığınızda her zaman şey çizgisini korumuştur... Yani şeydir, hani sen Kürtsün! Sen Kürtsün; ben İstanbulluyum, İzmirliyim, Ankaralıyım... Hani onu algılamak için aslında çok çaba sarf etmek icap etmez, zaten bunu algılıyorsunuz! Hani “Kürt kardeşim” demek Kürtlere, şu an mesela ciddi bir küfür olarak algılanıyor. Yani, kimse bana “Kürt kardeşim” demesin! “Kürt kardeşim” diye biri bana dediği zaman ben anlıyorum ki, o beni aşağılıyor!

ER: Ben Taksim, Tarlabası doğumluyum. Tarlabası'nda işte Rumlarla, Ermenilerle, Kürtlerle ve Alevi kesimle de büyüdük. Şöyle söyleyeyim ben size, Alevi çok arkadaşım var, Kürt çok arkadaşım var; ben şahsım olarak bu insanlardan hiçbir şekilde bir zarar görmedim. Ama o insanların çok rahatsızlığı var. "Adi mafya" diye bir iş vardır, yani uyuşturucu satıcılığından kadın pazarlamaya kadar, işte kalpazanlıktan değnekçiliğe kadar. Bunları, hani pis işleri Kürtlerin yaptığına dair toplumumuzda bir algı var ve bu insanlara da bu şekilde empoze edildi. İşte, onlar hırsızlık yapar, uyuşturucu satar, kadın satar, işte şeydir, PKK'lıdır; böyle bir durum var.

İPEK DUBEN: Ben çocukken Kürt diye bir kimlik olduğunun pek farkında değildim. Annemin Diyarbakır'daki öğretmenlik yılları dışında, evimizde Kürtler diye ayrı bir kimlikten söz edilmediğini düşünüyorum; bu konuda farkındalığım yoktu. Sokakta duyduğum yabancı dilin de Kürtçe olduğunu bilmeden ama Türkçe olmadığını anladığım için ilkokul aklımla konuşanlara emir buyurmuşum! Ama ortaokuldan mezun olduğum 1957 yılında ve 1950'lerde Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'nde yerde, kaldırımlarda "Vatandaş Türkçe konuş" yazılarını okuduğumuzu hatırlıyorum. Ama Kürtler neredeydi? Anlamazdım.

J: Kürt yoktu ki! Yani bizde de öyle bir şey yoktu. Evet, şimdi baktığım zaman *prepte* (kolej hazırlık sınıfı) Kürt arkadaşlar vardı ama Kürt yoktu ki...

S: Yahudilik de -Kürtlük gibi- bir yerden sonra tarihte özel bir şey oldu, yani insan evinde ve bayramlarında ve yakın ailesiyle Yahudi oldu, sokakta ise Türkçe bildiği kadar görünmez oldu. Yani benim bir vasfım bir tek ismimde duruyor; "Sizin isminiz bir garip; ne zaman geldiniz Türkiye'ye?" diyorlar mesela.

G: Onlara şu deniyor bir şekilde, belki bu direkt olarak söylenmiyor ama; "Sen burada belki yaşamaya devam edebilirsin ama susman gerekir!" Aynı öğretiy yalnızca Ermeni'ye değil -yani aslında biz Ermeniler olarak başımıza ne geldiğini çok iyi biliyoruz- esasında, birlikte yaşadığı Müslüman kesimlere de aynı şey söyleniyor! Büyük bir travma oldu, büyük bir kayıp hikâyesi var; yani aynı şehirde yaşadığımız halkın üçte biri, üçte birlik bir halk şu anda yok ama yola devam edin, boş verin, geriye bakmayın, onun malı mülkü de sizin aranızda paylaştırıldı ama sizin geriye bakmamanız lazım...

İPEK DUBEN: Beyoğlu'ndaki İngiliz Kız Ortaokulu'nda Lidya adında bir sınıf arkadaşım vardı. Çok tatlı, sıcacık biriydi. Taksim'de otururlardı. Annesinin yüzünü hatırlamıyorum ama okul çıkışı onlara gittiğimde bizi kolları açık karşılardı. Evlerinde çok rahat hissedirdim. Lidya Ermeni'ydi. Okulda başka Ermeni arkadaşlarım da vardı Aksel gibi, Öjeni gibi; evlenip Amerika'ya yerleştiklerini duydum. Lidya'ya yakın hissetmemin nedeni, sanıyorum diğer azınlık öğrenciler gibi değildi. Onunla olunca kendimi ikinci sınıf vatandaş gibi hissetmiyordum. Diğerleri aralarında Fransızca, İtalyanca konuşurlardı, yani Avrupalı havasındaydılar, kendilerini üstün görür gibiydiler. Lidya hep Türkçe konuşurdu. Lidya'yla aynı gibiydik. O yıllarda, yani 1950'lerin son yıllarıydı, 1915 Olayları ve Ermeni Katliamı'nın bilincinde değildim. Ne Lidya ne de annesi bana bunu ima etti. 1980'lerde İstanbul'da üniversiteye gidenlerin bazılarının deneyimleri ve bilinç düzeylerinin pek farklı olmadığını anladım.

MU: Ermeni arkadaşımız da vardı okulumuzda, Rum da, Kürt de. Biz bu arkadaşlarla aynı pratikleri yaptık, aynı mikroskobu kullandık, aynı derslere girdik, aynı hocalardan sınavlara ve sözlüye girdik; hiçbir zaman kendimi bir ya da onları

daha ayrı ya da daha farklı görmedim. Onların da çok farklı olduğunu zannetmiyorum. Ama ister Doğu, Güneydoğu kökenli olsun ya da değişik dine mensup olsun; aynı bölgede aynı eğitimi alıp, aynı sinemaya gidip, aynı zevkleri paylaştığımız arkadaşları kendimden farklı görmüyorum.

J: Yatılılar arasında bir grubumuz vardı, Demir, Koço, İrfan, Arto... Futbol oynardık akşamları! Yani böyle ama karışık, herkes karışık, herkes arkadaş, herkes dost!

G: Ben ilkokulda Ermeni okulunda okudum, yalnızca Ermeniler vardı etrafımda, benim gibi pek çok Ermeni'ye de evimizde hep şu telkin edilmişti, biz de bunun doğal bir şey olduğunu zannederdik: "Sen Ermenisin ama yalnızca evde ve okulda Ermenisin, kamusal alanda Ermeni olamazsın, Ermeni kimliğini gizle!" Hatta hepimizin kod adı vardı; benim ismim Garo ama kod adım Kaya'ydı. Mesela, kamusal alanda Kaya ismini kullanmam telkin edilirdi; annem Sirarpi'ydi ama Serpil kod adını kullanırdı; babam Avadis'ti, iş yerinde Halis'ti! Hep kod adı kullanırdık, Ermeniliğimizi gizlerdik. Aynı şekilde, ben ilkokuldan sonra gittiğim karma okulda, yani kolejde, Alevi kimlikli olanların da aynı şekilde davrandıklarını

gördüm, kendi Alevi kimliklerini gizlediklerini, din dersinde Sünniler gibi dua ezberlediklerini gördüm!

Ders kitaplarının bize anlattığı şey, mesela Aleviler derdi, şöyle kötü, işte Ermeniler böyle ihanet etti, Kürtler bölücü, yıkıcı, bilmem ne diye... Yani, o "öteki" diye tanımladığı kimliğin içine giren herkesi bir tanıma sokuyordu, bir kalıba sokmaya çalışıyordu. Ve "makbul vatandaş" olarak saydığı bir örneği de, bazı stereotipler ortaya koyup, "İşte makbul vatandaş olmak istiyorsan böyle olmalısın," diyordu. O anlamda bize düşen o farklılıklarımız, hepimize düşen aslında, bütün öğrencilere düşen onu görüyorduk; o farklılıklarımızı bir kenara koymamız ve makbul vatandaş tanımına uyup uymadığımız noktada. E uymadığın noktada, aşağılandığın bir noktada da tabii ki kendini gizlemek durumunda hissediyordun.

İPEK DUBEN: Yıllar sonra Gayrettepe'de oturduğumuz apartmanda, annemin en yakın dostu, bir alt kattaki komşusu Madam Anna idi. Madam Anna Ermeni'ydi. Annemle Madam Anna ruh kardeşleriydi. Birbirlerine özel yemekler yollarlar, uzun sohbetlere dalarlardı. Madam Anna'nın yaptığı topıklara, dolmalara bayılırdık. Annem de

ona kendi eliyle yaptığı kedi dilli pastasını, böreklerini yollardı. Anna'yı her zaman çevreleyen suskunluk ona sükûnet verirdi; öldüğü zaman geride büyük bir boşluk bıraktı. Annem yakın bir dostunu, sevgili arkadaşını kaybetmişti. Düşünüyorum, herhâlde Madam Anna, arkadaşım Lidya gibi makbul vatandaşlardanmış. Biz Ermenileri böyle tanıyorduk.

NA: (1980'lerde İstanbul Üniversitesi'nde) "İşte bize benziyormuşsunuz! Farkınız yokmuş!", "Aaa ben hiç hayatımda Ermeni görmedim!" falan gibi tuhaf tepkileri komiğime gidiyordu; o yüzden de çok dalga geçiyordum yani! Bir Fransız'a hiçbir zaman "Aaa sen de bana benziyormuşsun!" demeyen bir insan Ermeni'ye bunu söylüyorsa, bunun altında aslında bir ironi de vardır diye gü-lüyordum. Tabii, daha sonra aslında onlara da hiç öğretilmediğini, hiçbir zaman bir Ermeni'nin neye benzediğini veya neler olduğunu, hatta Türkiye'de Ermenilerin yaşayıp yaşamadığının bile farkında olmadıklarını anladım, tabii bunlar da benim zamanla öğrendiğim şeyler. Bu da biraz gösteriyor ki, aslında ne Ermeniler ne de Türkler birbirleriyle tanıştırmışlar! Yani günümüzde daha yeni yeni olan bir şey bu.

İPEK DUBEN: Bu laflar da beni çok şaşırttı, nasıl tanışmamışız yani? İstanbul'da büyüyen biriyeniz Beyoğlu'ndan Samatya'ya, Kurtuluş'tan Tahtakale'ye kadar Ermenilerle, Yahudilerle birlikte yaşarsınız, dükkânlarından alışveriş edersiniz; terziler, şapkacılar, düğmeciler, kumaşçılar, mezeciler Ermeni'dir, Rum'dur, Yahudi'dir. Boğaz boyunca balık lokantalarında, Arnavutköy'ün, Nevizade'nin, Çiçek Pasajı'nın, Kumkapı'nın meyhanelerinde Rumlarla yer, içer içli dışlı olursunuz; Şütte'den en güzel şarküteri malzemelerini alırsınız. Ada vapurlarında Ermenice, Fransızca, Rumca duyarak seyahat edersiniz. Anadolu'da bu vatandaşların izinin yok olması ne kadar vahim diye hayret ederken artık İstanbul'da büyüyen Ermeni, Yahudi, Rumların karşılaştıkları tanınmamazlık durumunun, toplumda beyinlerde kazıyarak oluşturulan büyük boşluğun baş döndürücü bir hafızasızlık yarattığına şahit oldum. Bu gerçeği defalarca duydum.

J: Veya taksici: "Ağabey sen nerelisin?" "İstanbuluyum!" "Yok ağabey, yani daha önceden..." "Yahu İstanbuluyum kardeşim!" "Kaç senedir İstanbul'dasın ağabey?" "Beş yüz senedir!" "O nasıl oluyor ağabey!" "İşte böyle! Sen kaç senedir buradasın oğlum?" "Ben iki sene önce geldim." Bu durumdayız yani...

G: Ortaokulda bana en çok sorulan soru şuydu: “Siz nereden geldiniz?” Şimdi, ben de: “Biz bir yerden gelmedik, biz buradaydık, Malatya... Malatyalıyız!” İşte “Malatya’da Ermeni olur mu, Ermeni mi var? Siz hangi ülkeden geldiniz?” İşte yani “Ermenistan’dan mı geldiniz? Rusya’dan mı geldiniz? Nereden geldiniz?” diye sorular soruyorlardı.

FE: Ermeni dendiğinde hazine düşünüyoruz! Çünkü Ermeniler genelde gittiklerinde geriye hazine bırakıyorlar!

İPEK DUBEN: Çocukluğumda “Kahpe Ermeni”, “Onlar arkadan vurur” laflarını duymuşumdur. Ermeniler’in ihanet ettiklerini, Osmanlı’yı arkadan vurduklarını herkes söylerdi. Ama 1915 hiçbir zaman konuşulmazdı. 1884 doğumlu anneannem İstanbul’un işgalinde İngilizler’in İstanbul’daki karakolları Ermeni ve Rum kadrolarla doldurduklarını, geceleri Kocamustafapaşa’daki evinin yakınındaki karakoldan gelen işkence sesleriyle uyandıklarını anlatırdı, “Tek tek bal gibidirler ama birlikte olunca gaddar ve kötüdürler,” derdi. Ermeni sözcüğünün hakaret olarak kullanıldığına ilk defa bir bakanın ağzından, “Ermeni dölü” diyerek kamusal mekânda hoparlörden seslendiğinde, Cumhurbaşkanı Gül’ün ecdadında

Ermeni bir vatandaşın olduğu iddiasından temizlenmek için çabaladığında şahit oldum. Başbakan Erdoğan’ın “affedersiniz Ermeni” diye kullandığı söylemdeki hakareti dehşetle izledim, şok oldum, içim yandı. Taksim Meydanı’nda “Hepiniz Ermeni’siniz, hepiniz piçsiniz” diyen, Trabzon’da “Papazın Çayırı’ndan Kanuni’nin memleketine hoş geldiniz” diyen pankartlardan hicap duydum. Tabii ana yurdu Anadolu toprakları olan bir Ermeni’nin demesi hiç şaşırtmıyor.

NA: Eskişehir’de polisin yaptığı... Yukarıdan aşağıya bağıyorlar polise Gezi Olayları zamanında, “Silah atmayın, insanlar vurulacak,” diye bağırıldığı zaman “Zaten hepiniz Ermeni’siniz, işte Ermeni piçisiniz!” diye aşağıdan yukarıya bağırabiliyor. Ermeni lafı hâlâ çok kolay küfür olarak alınabiliyorsa ve bunu yapan insanlar bir şekilde durdurulamıyorsa, istediğiniz kadar Paskalya’da gidin, bir kilisede en önde durun, benim için en azından hiçbir anlam ifade etmiyor! Ben hâlâ kendimi Türkiye’de makbul, buraya ait bir vatandaş olarak hissetmiyorum açıkçası bunları gördüğüm zaman.

İPEK DUBEN: Hitler’i tarih kitaplarından İkinci Dünya Savaşı bağlamında öğrenmiştim. Hitler’in bir diktatör olduğunu biliyordum ama

Holokost ve sonucunda yaşanan felaketin tam olarak bilincinde değildim. Bu benim bilinçsizliğimden olabilir ama lise tarih kitaplarından bu olayı bütün boyutlarıyla öğrendiğimi hatırlamıyorum. Şimdi geriye baktığımda utanıyorum. Türkiye’de hâlâ Yahudilerin bu korkunç tarihi halk tarafından bilinmez. Ve Başbakan Erdoğan Yahudi ve İsrail ayrışması yapmadan İsrail’in Filistin’e uyguladığı dehşeti kınarken “Siz çocuk öldürmeyi iyi bilirsiniz” gibi ırkçı, anti-semitik ifadeler kullanabilir; bu laf mesela Tophane halkı tarafından rahatlıkla benimsenir ve sokak duvarlarına yazılabilir.

İPEK DUBEN: 1980’lerde annemle babamın Gayrettepe’de oturdukları binada yaşayan Yahudi ailelerden biri bizimkilerle çok ahbaptı. Madam Sara, Madam Anna’dan farklıydı; daha zengin, daha kendine güvenen, daha yüksek sesle konuşan ve daha neşeli bir hanımdı. Annem Sara Hanım’a Madam Anna’ya olduğu kadar yakın hissetmezdi. Hatırlıyorum, Sara’da her zaman bir serinlik ve mesafe vardı. O ve kocası Moiz konuştukları zaman meseleye hâkim olurlar, fikirlerini direkt söylerlerdi. Yani biraz yabancılık hissederdim. Moiz Nuriosmaniye’de halı tüccarıydı. Babam ona “cimri Moiz” diye takılırdı. Tam olarak nedenini bilmiyorum. Bizim evde Yahu-

diler “zeki ve cimri” bilinirdi. Babam Fransa’da tıp okumak için kazandığı burstan vazgeçerek Hitler’den kaçıp İstanbul’a gelen ünlü profesör Frank’ın yanında ihtisas yaptığı için gurur duyardı, ona sonsuz sevgisi ve saygısı vardı. Annem de “Yahudiler evlerinde çalıştırdıkları insanlara iyi muamele ederler, bir ziyafete gittiklerinde o evde çalışanlara çıkarken kapıda bahşiş verirler,” derdi. Biz Türklerin çalıştırdıklarına o kadar cömert davranmadıkları da soru olarak havada kalırdı.

ER: Hakikaten şöyle bir durum var, bir sürü işte Yahudi’nin yanında çalışan insanlar var, çıksın birisi desin ki, işte “Benim bayramımda beni çalıştırdın! Benim özel günümde beni çalıştırdın! Benim paramı vermedin! Benim haklarımı yedin!” diyen bir kişi çıksın; böyle bir şey yok.

G: Hâlâ şu algı var, her ne kadar yüz yıldır bir nefret objesi olarak ortaya konmuşsa bile, en milliyetçi kesimi bile, en mütedeyyin kesimi bile bize daha çok güvenir, ben bunu görüyorum yani, bir Ermeni’ye güvenilir filan diye bakar. Hatta, bir Ermeni mimar belki daha çok güvenilen bir mimar olabilir veya Ermeni bir doktor daha çok güvenilen bir doktor olabilir! Bu yönde bakışın daha ağırlıklı olduğunu bizler görürüz her zaman.

M: Bizim Kadıköy’de çok güvendiğimiz iki doktor vardı, bütün Kadıköy’ün evlerine çağırdığı. Anneannemin vefatında ben daha çocuktum... Bizim eve sık sık giren Yahudi doktor ve Ermeni doktor dedikleri; adlarını bilmezlerdi ama onlara çok güvenirlerdi.

G: Biz mesleğimizi bir Türk kimlikliden çok daha iyi yapmak zorundayız! Çünkü hep şununla karşı karşıya kalabiliriz korkusu hepimizin arkasından fısıldar: Yanlış yaptığın anda sana gâvur diyecekler! “Bak Allah’ın gâvurunu gördün mü, işte bana şu yanlışını yaptın,” diyecekler.

Nİ: Ben öyle bir mahallede büyüdüğüm için, hani hem Kürt hem Alevi hem Yahudi olan bir mahallede büyüdüğüm için duymuşumdur, işte “Alevilerde yemek yenmez! Hristiyanlara güvenilmez!” gibi şeyler, hatırladığım bunlar. Kürtler için tabii ki zaten işte, “Bölücüdürler,” diye düşündürüldüm hani, öyle bir inanış vardı, e Araplar için de, zaten gerçekten pis Araplar...

A: Şimdi bu, biliyorsunuz Türkiye’de 3K olarak ifade ediliyor: Kürt, Kızılbaş, Komünist! Bu 3K’dan kaç tane K’ya sahipseniz eziklik o kadar arıyor. Ben Türk kökenli olduğum için herhâlde 2K,

yani bir Kızılbaş’ta kalıyorum, 1K’yla kurtarıyorum ama 3K olursa... Gerçekten bunu görüyorsanız, o insan daha böyle korkarak hareket ediyor.

Güneydoğu’da bazı yerlerde, Şafi ağırlıklı yerlerde, Alevilerle ilgili çok keskin olumsuz şeylerin olduğu yerlerde veya Sivas gibi böyle fay hatlarının, keskin kırılmaların olduğu yerlerde, bu tür yerlerde çok daha aşağılayıcı ifadeler kullanılabilir: “Dinsiz, kitapsız, bunların kestiği yenmez, bunlarla evlenilmez!” şeklinde, bunlar açıkça ifade ediliyor. Hatta, bunlar yayın olarak da yayımlanabiliyor. Yani normalde bunlar nefret suçu kategorisine girmesine rağmen Türkiye’deki savcılar falan bunlara pek dikkat etmiyorlar!

ER: İki çocuk aynı sırada otururken, işte Alevi olan çocuğa diğer çocuğun ailesi, diğer Sünni aileler, “Onun yanına oturma! Onunla oynama! Onunla bir şey yapma! Ondan bir şey yeme! O işte şöyledir böyledir,” diyerek çocuklarına empoze ettiler. Şöyle bir şey de derler Aleviler için: “Belden aşağı yıkanır onlar, abdest almazlar.”

EM: Ankara’da cem yaparız, devam eder cem geleneği, yeni yeni başladı. Etraftan çok duyduğum şey; işte yine “mum söndürüyorlar” lafı,

bu toplumda çok yaygın olarak kullanılan, Alevilere yönelik gerçekten çok çirkin bir ifadedir ama ne yazık ki her bölgede olan bir laftır bu, çok duyulan, duyduğumuz bir laftır.

F: Biz hep Alevilerin ne kadar pis olduklarını duyarak büyüdük. Babama da mesela, annem şey derdi, “Herkes namaza gidiyor, cumaya, bayrama gidiyor, sen niye gitmiyorsun?” O da, “Ne namıssız karısın, benim günahım yok ki camiye gideyim, ben günahsız bir adamım,” derdi sürekli. Ama biz yine de, mesela ben Alevilerin hakikaten pis olduklarını düşünüyordum çocukken, çünkü bir tuvaletin, mesela, affedersiniz, tuvaletin deliğine yapmayıp da başka bir yere yaptıklarını söylüyorlardı Alevilerin! Yani aslında böyle tuhaf bir ıslaklık duygusu hissediyordum Alevileri söyledikleri zaman.

A: Sünniler “Alevilerin kuyruğu var mıdır? Şuyu var mıdır?” gibi, hani böyle insanların birbirine yönelik, kendisi gibi olmamasını da gösteren çok uç birtakım örnekler dahi verebiliyor. Ve sizi eğer tanıyorsa, biz Alevileri yani, “Alevileri biz böyle bilmiyorduk,” şeklinde de bu sefer bir şey ortaya çıkıyor. “Namaz kılmıyorlar, oruç tutmuyorlar, bunlar kitapsızdır,” şeklinde ve hatta din dışı bir grup olarak yorumlanıyor.

EÇ: Altı-yedi yaşındaydım, arkadaşım arkama bakıyordu! “Kuyruğunuzu nereye saklıyorsunuz? Kızılbaş kuyrukludur! Kızılbaş küçüktür!” Kızılbaş’a hakaretvari laflar söylenmiştir...

A: Okul sizin kimliğinize, Türkiye’de bir Alevi kimliğine ne kadar izin verecek? Okuldaki din ders kitaplarında ne kadar yer alacaksınız? Caminin var olduğu, işte Sünni ibadethanesinin var olduğu bir yerde, cemevinin olmadığı bir kent ortamında nasıl kendinizi ortaya koyacaksınız? Bunlar çok sıkıntılı şeyler. Aleviler devlete uzak! Devletle bağlantıları yok! Devletin hukukunu tanımıyorlar! Devlet de onları tanımıyor! Yani devlet onları muhatap almıyor; sapkın, heretik bir grup olarak görüyor ve diyor ki; siz işte benim dinî çerçevemin içerisinde yoksunuz.

O: Cemevlerine izin verilmemesinin sebebi, diyalog ve bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor.

İPEK DUBEN: Ben Alevileri hiç tanımadım. Veya tanıdıklarım arasında Alevi ve Kürt arkadaşların özel hayatlarından şikâyetlerini duymadım veya hiç hissettirmediler. Bir istisna olarak; 1980’lerin başında Mimar Sinan Üniversitesi’nde erkek bir öğrenci modelle çalışırken Alevi olduğunu

ve memleketi Malatya’da evlerinin işaretlendiğini ve zaman zaman polislerin evleri basıp gençleri dövdüğünü duyduğumda şaşırılmıştım. Toplumda kimlikler daha açık ifade edilmeye başladığından beri makbul vatandaşın Sünni-erkek-Türk olduğunu, kendinden farklı gördüğünü dışlayıp, hakaret ederek şiddet uygulayabildiğini, “Hitler haklıymış. Yahudiler her ülkede aynı, onlar insan olamaz” yazılı pankartları dehşetle izledim. 6-7 Eylül Olayları’nda çocuktum, azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi’ni tarih dersinde okumuştum ama 1980’lerde eşimin ve arkadaşlarımızın çalıştığı ansiklopedilerde devletin Kürtleri “dağ Türkleri” olarak tanımlattığına şahit oldum. Çok yakın tarihte hem sağ hem sol kanattan siyasi sözcülerden birinin “Kürtçe bir medeniyet dili değildir,” diğersinin “Türk ulusuyla Kürt milletini bana eşit, eş değerde gördüremezsiniz,” dediklerini de ibretle izledim. Ülkemde kendine benzemeyenleri cezalandıran zihniyet çocuklara, kadınlara, eşcinsellere de aynı muameleyi reva görüyor. Hatta, kendisi mağdur olan biri, başkasını kimliğinden dolayı dışlayabiliyor. Koca şiddetinden muzdarip kadın komşusunu Alevi, Kürt, eşcinsel, Yahudi olduğu için kınıyor, dışlıyor. Analar, kaynanalar, aile ve namus kurtarma adına kızlarına, gelinlerine işkence bile edebiliyor.

Nİ: Şimdi ben kendim de çok da böyle insanlarla karşılaşmasam da benim de ön yargılarım var. Yahudilere karşı çok da iyi düşünmüyorum. Aleviler yönünden de, hani “bir kaşık suda boğulacak,” durumu da düşünüyorum, hani ellerine fırsat geçtikten sonra Türkiye’yi bölmek de isteyebilirler, düşmanlık da yapabilirler; her ne kadar yakın arkadaşım olursa olsun, iş milliyetçiliğe dönerse herkes kendi tırnağını çıkarır gibi geliyor bana.

Nİ: Hani mutfakta bir tane bardak kirliyse o sebep olabilirdi! “Neden kapıyı iki kere çaldım...” Yani iki kere çaldı da geç kaldıysam açmaya, o sebep olabilirdi. Ya da dışarıya çıktıysam zaten büyük bir sebep şiddet için. İlk gece dayak yediğimde, neden? Benim gözümü korkutmak için yapmış efendim, ona bir akıl öğretmişler; işte “Senin sözünü dinlesin diye, ilk günden dayak atman lazım ki gözü korksun!” Ve ben ondan çok küçüğüm, hani 13 yaş küçüğüm, gencim ondan; “Bu seni aldatır zaten...” hani “bu sana karı olmaz!”

Z: Ona (kocasına) karşı geldiğim zaman, onun istemediği bir şeyi yaptığım zaman bedelleri daima çok ağır oldu. Haksız olduğu zaman haksızlığını yenecek cümleler bulamıyordu, ancak şiddetle

bunu kapamaya çalışıyordu. Erkekler kendilerini ifade edemeyince şiddete başvuruyorlar, kadınlarla diyalogla baş edemeyince ancak kaba şiddetle baş edebileceklerini düşünüyorlar, yani buna hâkim olamıyorlar: Kadınların onlardan daha güçlü, daha dirayetli, daha akıllı olmasını kabul edemiyorlar.

ED: Susması gerektiğini öğreniyor dayakla, kocasına itaat etmesi gerektiğini öğreniyor dayakla ve o kapıdan hiçbir şekilde çıkmaması gerektiğini, sadece tabutunun çıkabileceğini öğrenmesi gerekiyor; ve bütün bunlar da kayınvalidesinin gözetimi altında, çocuğunun, kocasının dayacağı ile birleşerek oluyor.

İPEK DUBEN: Annemle babam İstanbul Üniversitesi'nde öğrenciyken tanışmışlar. Babam tıp, annem biyoloji öğrencisiymiş. Üniversite yıllarında sınıf arkadaşlarıyla bir arada geçirdikleri günler en güzel anıları arasındaydı. Onlar eşit ve arkadaşlıklar. Beni ve kız kardeşimi aynı zihniyetle yetiştirdiler. Çocukken söz dinlemediğimiz zaman azarlanırdık; babamdan bir kaç kez tokat yediğim de olmuştur. Ama aile içinde anneme veya kadınlara karşı aşağılayıcı bir söz hiç duymadım.

Meslek seçimi söz konusu olduğunda, babam eczacı olmamı istemişti. Çocuklarım olduğunda onlarla ilgilenirim, kendisi de eczaneye bakar diye düşünmüştü. Ama olmadı. Meslek seçiminde bana ve kız kardeşime ailem hiçbir baskı uygulamadı. Daha sonra öğrendiğim, halk arasında popüler olan atasözleri bana çok yabancı geldi. “Karı milletine güven olmaz”, “eksik etek”, “kaşık düşmanı”, “Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etme”, “Bal arıdan, kavga karıdan olur”, “Kadından mühendis olmaz”, “On beşinde kız ya erde, ya yerde olmalıdır”, “Kızını dövmeyen dizini döver” gibi aşığılayıcı sözler geleneklerle birleşince kadına karşı şehvetli şiddet gösterisine dönüşüyor. Bizim, yani kadınların insan olma hakkını inkâr eden düşüncenin en utanç verici ifadelerinden birini Ali Bulaç’ın kaleminden okudum: “Kadının birinci görevi annelik ve ev hanımlığıdır, liberal kapitalist piyasa kadını farklı çerçevede evin dışına çıkmaya zorluyor, anneliği ve ev hanımlığını itibarsızlaştırıyor... Erkekler bu şekilde kışkırtılmış kadınlarla evlenmek istemiyor... Sonuç gene kadına zarar veriyor... Erkeğin fitrî rolünü kaybetmesi onu kadına karşı acımasız şiddete, vahşi cinayetlere sürüklüyor... Madem bizim kadınlar bu modern tecrübeyi yaşamakta kararlı, yedikleri acı meyvenin (bedeli) sonucunu beklemekten başka çare yok.”

M: Bugün Ali Bulaç Müslümanları, İslami kesimi temsil etmemektedir; İslami kesimin kadınları, kendi kızı dâhil, Ali Bulaç’ın söylediği minvalde hareket etmemektedir. Ali Bulaç’ın çok akli başında, Boğaziçi mezunu bir kızı var, benim yakından tanıdığım biri, evli ve çalışıyor! Yani hani bu “Çalışan kadınlar ürettiğiniz şiddetten memnun musunuz, mutlu musunuz? Toplumda bu kadar şiddet ürettiniz”e varacak kadar hastalıklı bir söylemi zaten Müslüman kadınlar durup bir dakika dinlemiyorlar bile! “O tren kaçtı,” demek lazım. İşte bu noktada histerik histerik açıklamalar yapıyor bu insanlar.

H: Belli çizgilerin dışına çıkmadığım sürece kendi işimi de yapabiliyorum, aynı zamanda aileme de zaman ayırabiliyorum ve örtünebiliyorum da; bunları yapabildiğim sürece benim açımdan bir sıkıntı yok.

M: Aslında dindar kesimin içinden İslam’ın özüne ters... Bu aykırı bir kapitalleşme sorunudur, yani bu bizim hakikaten sosyal adalet çerçevesinde tartışmamız gereken bir konu ama ne hikmetse, muhafazakâr aile sadece kadına ihale edilmiş durumda! Kadın aileyi korumak, yüceltmek ve sırtında bir şekilde onun yükünü taşımak duru-

munda. Bu tamamen en başta, yani bireyselliği, modern düşünceyi vesaireyi geçtim, Resulullah'ın sünnetine aykırı bir şey; Peygamber Efendimiz kendi hanelerinde kadınlarına böyle bir yük yüklemiş değildi, kendi kızı Hazreti Fatma'ya böyle bir yük yüklemiş değildi ve bu konuda eğer örnek alınacak, bakılacak birisi varsa, İslami perspektiften konuşuyorsak Hazreti Ayşe'dir. Hazreti Ayşe, yeri gelip kumandan olup birliklerin başına geçmiştir, yeri gelmiştir fetva vermiştir, bu böyle olmaz demiştir, düzeltmiştir. Yani geride duracak, kadın aileyi yönetecek, evinde duracak, çocuk bakacak... Bu tarz bir yapı İslam'ın hiçbir yerinde, ne Kur'an-ı Kerim'de yazmakta ne de bir sünnetin üzerinde olmaktadır. Şimdi bu nereden çıkıyor? Şöyle söyleyeyim; biz kapitalizmle beraber, moderniteyle beraber belli, çok *fundamental* [temel] meselelerle karşı karşıya kaldık. Bu meseleleri, elimizi taşın altına sokup *redoktrinize* etmek, bu meseleleri tekrar düşünmek ve hoşumuza gitmeyecek olsa da, bu konularda belli düzenlemeler yapmak, felsefi açıklamalar yapmak yerine... Burada belli alanlar belirleyip, yani ticareti, ekonomiyi sonsuz bir serbestlikle açıp, geri kalan "mahrem alan" dediğimiz aile vesaire konularında da sınırsız bir tutuculuk sergileyerek kendi kültürümüzü koruyacağımızı düşündük!

Bu konuda (taciz etme hakkı) ben *Radikal Gazetesi*'ne bir yazı yazıp yolladım. İşte Boğaziçili bir mastır öğrencisinin isyanı gibi, "Meryem'in isyanı" diye yayımlandı ve çok olay oldu o zaman benim bunu yazmam, çünkü hani ben her iki taraftan da çok ciddi saldırıya uğradım. Söylediğim şey şuydu temelde, taciz için dekolte veya pardösülü olmanız gerekmez; taciz bir ruh hastalığıdır ve herkes kendinden mesuldür! Bunu daha sonra Hayrettin Karaman hoca *Yeni Şafak*'ta İslami delilleriyle ortaya koydu! Eğer siz mesela Rusya'ya bir iş seyahatine gitmek durumdaysanız ve burada insanlar, kadınlar, çok güzel kadınlar on santim şortla geziyorsa, "Bunlar bana taciz etme hakkı vermiştir!" mi diyeceksiniz? O zaman sokakta önünüze geleni taciz etmeniz lazım. Müslüman kendi nefsinden sorumlu olan insandır! Ve günaha sevk edildiği, teşvik edildiği, tahrik edildiği durumlarda bile kendi nefsinin kontrolü kendi elinde olması gereken kişidir! Orhan Çeker hocanın aklına gelen (Fıkıh Profesörü Orhan Çeker: "Dekolte giyen kadın tacize yüzde elli ortaktır.") inanın tacizcinin aklına bile gelmemiştir, diye yazdım. Buna karşılık bir kesim tarafından İslamcı feminist olarak yuhalanırken, bir kesim tarafından da, efendim işte "Sen kafandaki başörtüye bak, önce ataerkillikten onu atarak kurtul!" tarzında çok hakaretimiz şeyler aldım!

İPEK DUBEN: 1950’li yıllardı. Babamın dayısının kızı, Güzel Sanatlar Akademisi’nde heykel öğrencisi olmuştu. Samsun’da albay olan babası, kızının evden uzak İstanbul’da oturmasından, hele hele Akademi’de sanat öğrencisi olmasından hiç memnun değildi. Onu apar topar hiç istemediği biri ile evlenmeye zorladılar. O da bir süre sonra kocasının yanından, Erzurum’dan kaçarak ailesine döndü. Bu durumu hiç onaylamayan babası, hatırlıyorum, zavallı kızcağız evde bir odaya kilitledi, hatta birkaç gün su ve ekmekle besledi. Bu vahşi durum, benim ailemin içinde ikinci dereceden kuzinime uygulanmıştı. Kızcağız daha sonra rızasıyla kendisinden epey yaşlı ama ona saygılı bir adamla evlendi.

Nİ: İlk önce aileden vetoyu yedim zaten, hani şikâyet etme! Onu da aştım, karakola gittim. Karakoldaki komiserler: “Yanında iki tane çocuk var, utanmıyor musun sen?” Yüzüm gözüm mor, neyinden utanacağım? Ben zaten mağdurum, neden ben utanayım!

İlk önce zaten beni suçluyorlardı; hani “Sen ne yapıyorsun acaba?”, hep bir sorgucu tavır. Ya ben bir şey yapsam bile buna maruz kalmak zorunda mıyım, böyle bir şey var mı? En son darp ettiğinde bile... Sokaktayım, çocuk da yanımda, “baba” demiş;

“Efendim karı kocasınız diye karışamadım!” E beni öldürsün o zaman karısıysam bile! Değilim aslında! (Boşanmış) Çocuk “baba” demiş, onlar da kocam sanmışlar... Ama ayırmamışlar! Yani kocamsa beni öldürebilirlik durumu var gözlerinin önünde, öldürülsem, “E kocasıydı zaten, bir şey olmaz!”

ER: Kadın “Ben senden ayrılmak istiyorum,” dediğinde bizim toplumumuzda, “Olmaz öyle şey, kadın işte ne yapacak?” Veya bir kadın evleniyor, ayrılmak istiyor, bunu kendi ailesine gelip söylediği zaman, işte önce aslında annesi karşı çıkıyor: “Ne yapacaksın kızım tek başına? Kim bakacak sana? Kim yapacak?”

EN: Boşanan kadın olmak artık Medeni Kanun’la, Cumhuriyet döneminde yapılan Medeni Kanun’la yasal bir davranış biçimi olarak tanındığı için boşanan kadınların da pekâlâ hoşgörüsüyle karşılandığı mahalleler de vardır ama öyle olmayan mahalleler de var. Şimdi bir yerden sonra tek başına bir kadına mahallede ev kiralanmaz bile, yani bir yerden sonra ev sahipleri üzerinde de bu baskı vardır!

Nİ: Mahallede hiç hoş karşılanmıyor! Ben site içinde otursam da, site yine bir mahalle gibi.

Daha öncesinde kapımı on kere çalanlar şu anda beni tanımaz oldu, sonra yolda bile selam vermez durumdalar; artık bilmiyorum kendilerine bir tehdit miyim? Ya da dışlanacak biri miyim? Kadınlar acaba beni tehlike mi görüyor kocalarına karşı ya da ben yalnız yaşıyorum diye bir şey miyim hani, bilmiyorum! Ama tanıyan tanımayan beni tanımaz oldu... Yalnız yaşadığım için! Belki de onlar bunu başaramadığı için...

ER: Onu da bir birey olarak görsek, karşımızdakini de bir, hakikaten işte bir erkek gibi veya erkek arkadaşımızla konuştuğumuz gibi konuşsak ve onun konuştuklarını dinlesek hiçbir sorun olmayacak.

Kadınla hiçbir münasebete girmemiş bir adam evleniyor, ne yapacağını bile bilmeden, ilk gecesinde bile dayak yiyen kadınlar var, ama sen bilmiyorsun zaten ne yapacağını! Yani diyoruz ya kadınlara bir çiçek, bir güzellik, iki tane güzel söz, iki tane güzel kelam ettiğin zaman zaten onun hoşuna gidiyor. Ama sen öküz gibi davrandığın zaman zaten o orada bitiyor! Kadının sana bakışı tamamen değişiyor.

O: Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alması-nın şiddet yönü bize gösterilmiş, niye gösterilmiş,

onu da bilmiyorum ama bunlar işte şimdi günümüze yanlışlar olarak yansıyor: Yani Türk dedin mi güçlü olur, işte Koca Yusuf gibi vurduğunu indirir! Tamam da, güç, akıl da varsa güçtür, kontrolsüz güç olur o zaman, işte o zaman kontrolsüz güç olunca karısına da vurur, çocuklarına da vurur, sokağa çıkar, insanlara da vurur, tedaviye muhtaç insandır bu.

MU: Toplumda çalışma hayatı olsun, kültürel hayat olsun, aile hayatı olsun hiçbir şeyin kadından ayrı olamayacağı düşüncesindeyim! Yani içinde kadının olmadığı bir topluluk ya da kadının olmadığı bir organizasyon her zaman eksiktir.

M: Türkiye'deki seküler erkekler için zaten siz bir kadın olarak şey değilsiniz yani... Çünkü sizinle kafalarında belli şeyleri yapamazlar, bir yere götüremezler, evlilik gibi bir konuyla bir arada olmak durumundalar ki bizim için doğru olan nokta budur; e zaten siz orada şey gibi elenirsiniz, yani en ufak bir iltifat makamında bile bir cins-i latif olarak elenmiş olursunuz. Ama yabancı erkekler böyle değiller, daha naif yaklaşabiliyorlar... Benim de mesela yabancı bir talibim çıkmıştı İngiltere'de öğrenciyken, ben o beyi Hristiyan olduğu için elemedim, yani dünyalarımızın çok farklı olduğunu

düşündüğüm için eledim. Benim çevremde çok ilginç bir şekilde Müslüman erkekler Müslüman kadınları tercih ederken -Müslümanlığı burada *practicing* anlamında kullanıyorum yani dindar diyelim, çünkü herkes Müslüman- erkekler arasında yabancı kadınla evlenen benim çevremde çok çok azken, rastlanmıyorken, kadınlarda çok fazla, çünkü kadınlar Türk erkeklerinden çok sıkılmış durumdadır, yani dindar kadınlar! Yani o kurdukları şeyler, ön yargıları, vesaireleri... Benim mesela Amerikalı biriyle evli bir arkadaşım, dört çocuğu var şu anda, benim yaşında ve kız çalışıyor ve adam evde bakıyor çocuklara ve bu hiçbir sorun olmuyor! Ve hani ben yine Amerikalı bir başka arkadaşımınla beraber Tunus'ta bulundum ve biz mesela bir sabah yedik içtik, adam sofrayı kaldırdı, öbür sabah yedik içtik, adam sofrayı kaldırdı; bu, benim ailemde ya da çevremdeki erkeklerde hiç alışık olduğum bir şey değil. Ben şey bekliyorum hep, bir hafta sonra filan kız desin ki, ama benim kocamla ilgilenmem lazım, ama işte benim bir dakika, kocama vakit ayırmam lazım, böyle bir bebek gibi, böyle sanki tam kişiliği gelişmemiş bir canlı gibi ona özel bir vakit ayırması... Bunları yapmıyor! Çünkü adam diyor ki, biz burada yalnızız, senin bir arkadaşın geldi, sen onunla mümkün olduğu kadar vakit geçir ve

hani ben sizi rahat ettirmek için elimden geleni yaparım. Türk erkekleri, Türkiye'deki mütedeyyin, işte muhafazakâr erkekler çok kaprisliler, çok kompleksliler.

İPEK DUBEN: 2007'de Demokratik Türkiye Partisi eş başkanı Aysel Tuğluk'un dedikleri beni çok etkilemişti: "Dayatılan hayat, uygun görülen koca, kabul edilmeyen sevgili, cinayet sebebi aşklar ve düşler ölümü adım adım çağırıyor. Adına 'töre' denilen bir cinayet geleneğiyle, namusu, kurban edilmiş kadınlar kurtarıyor. Benim ülkemde, tecavüzcü erkek, katil erkek olmak bir suç değil. Suç kadında, kadınlıkta." (*Taraf*, 17 Nisan 2007) Ama bu adaletsizlik yalnız kadınlara değil, farklı cinsel tercihleri olan eşcinsel ve lezbiyen kişilere de uygulanıyor.

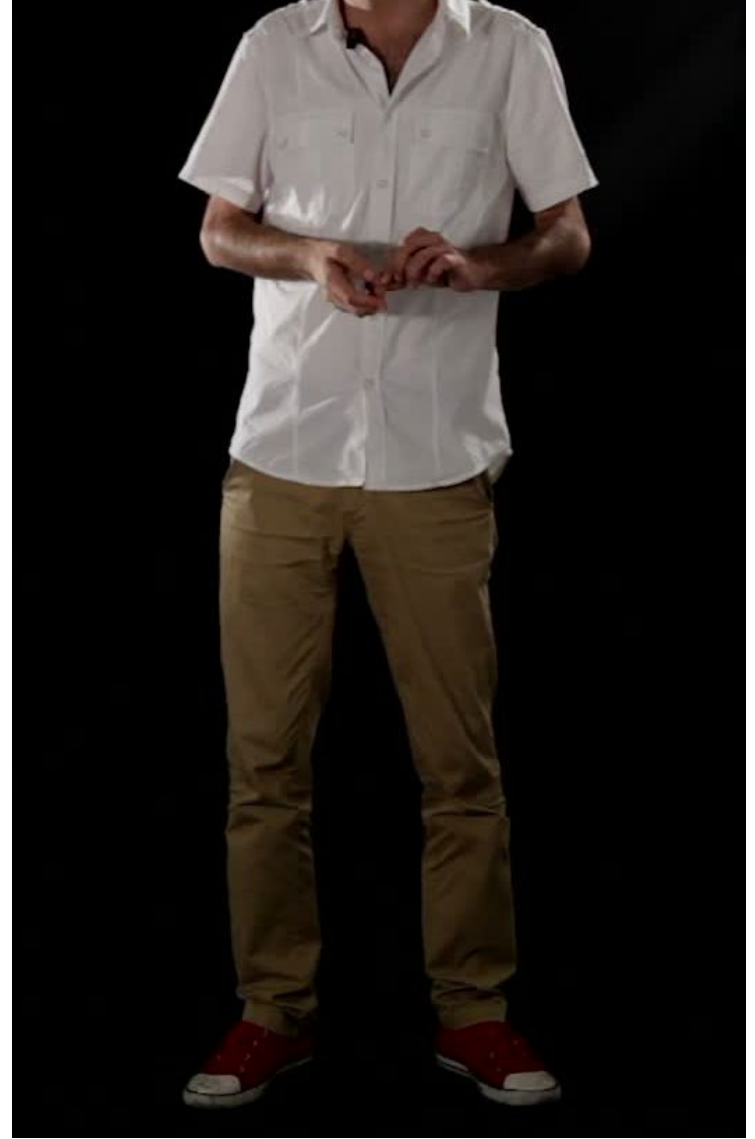
Ç: Eşcinsel bireylerin Doğu'da, Güneydoğu'da vakaları var, biliyorsunuz. Öldürüldükleri olaylar ve aileleri tarafından öldürüldükleri anlar var. Ahmet Yıldız'ı işte bundan altı yıl kadar önce kaybettik. İki yıl kadar önce on yedi yaşında Ruşen'i babası ve amcaları kurşunlayarak öldürüp Diyarbakır sokaklarında arabanın arkasında çocukcağının kanı sokaklara damlaya damlaya gezdirdiler. Orada yani kızları "kötü yola düşmüş" bir feodal

aile ne yaparsa, erkek çocukları eşcinsel olmuş bir feodal aile de benzer davranışları gösteriyor ve buna namusu temizlemek olarak bakıyor. Eşcinsel kavramı toplumda namus ile çok örtüşen bir yerde. Yani eşcinselseniz, işte tırnak içerisinde zaten namussuz bir iş yapıyorsunuz. İşte ibne, tırnak içerisinde, hani bu bence küfür değil ama toplumun tonlamasıyla ve yıllardır kullandığı jargonla bir küfre dönüşmüş vaziyette. Arapça ibne eşcinsel demek zaten. Sizin cinsel yöneliminizi özetleyen bir sözcük.

EL: Birisi küfür ediyor, işte ibne bilmem ne falan! Yahu düşünüyorum ben de zaman zaman ibneyi küfür olarak kullanıyorum ama bunu silmek lazım! Şimdi ibne bir küfür değil, eşcinsel demek ama eşcinsel bir arkadaşımın yanında birine ibne dediğimi düşünemiyorum... Çok kötü yani.

EN: Yani eşcinsel davranış namussuzluk değil anormallik, sıra dışılıktır. Özellikle ana babalara sorulduğu zaman; “Bir gün gelip oğlunuzun eşcinsel olduğunun farkına varırsanız ne yaparsınız?” diye bir soruya karşılık yüzde doksanı ters tepki verdiklerini, gizlediklerini, sakladıklarını, utandıklarını açıkça ifade ediyorlar.

Ç: Bir eşcinselle evini kiralamak demek, hani açıkça evde her türlü fuhuşa, tırnak içerisinde yine ahlaksızlığa, rezillığe göz yummak, işte evin içerisinde uyuşturucu kullanımına izin vermek ya da eğer bir trans kadına kiralityorsanız zaten peşinen evin randevuevine dönmesine izin vermek gibi bir algı var toplumda. Zaten bekâr insan ev bulmakta zorluk çekiyor. Dolayısıyla bize söylenen şey işte gidin, o gettolarınızda yaşayın gibi bir hikâyeye dönüşüveriyor bu iş. 1990'lı yıllarda Cihangir'di orası, bir süre sonra işte trans kadınlar için Tarla-başı oldu ve orada da daha yüksek kiralar ödeyerek bulunmak zorunda kalıyorsunuz. Orada istedikleri şey bir arada yaşasınlar ama orada izole kalsınlar. Yani "Toplum içerisinde çok bulunmasınlar"ı da böyle destekleyen ve isteyen bir politika var.

O: Eşcinselliğin normal bir hâl olduğunu düşünmüyorum. Yani eşcinsellik bana göre bir rahatsızlıktır; belki o insanın elinde değil o, öyle davranmak, ama bu sonuçta vücudun DNA olarak bir rahatsızlığıdır yani, bana göre tedavi olunması gereken bir hastalıktır. Bu hastalık bir Osmanlı padişahının başına da gelebilir, bir Einstein'ın başına da gelebilir yani, Rölativite Teorisi'ni üreten bir insanın eşcinsel olması onun hastalığa yakalanmadığı anlamına gelmez bana göre, hastalık ona da bulaşmıştır yani.

Ç: Homoseksüellik bulaşıcı bir hastalık değil ama homofobi gerçekten bulaşan bir hastalık. Dolayısıyla hani o tedavi metotları, işte 1970’li yıllarda homoseksüelliğin bir hastalık olması, işte Dünya Sağlık Örgütü’nün de açıklamalarıyla hastalık sınıfından çıkarılmasının ardından bence homofobi ve transfobi artık sosyolojik bir hastalık olarak hayatımıza çok bulaşıcı bir biçimde yayılıyor, devam ediyor.

İPEK DUBEN: Benim babam doktor olmasına rağmen konu her açıldığında eşcinselliğin “normal” olmadığını söylerdi. Annem de bu görüşteydi. Yani bir tür hastalık gibi bir şey. Tedavi konusunda ne düşündüğünü bilmiyorum; yani ruhsal bir hastalık mıydı bu? Her ne ise, onlara göre ahlaksızlık, namussuzluk, sapıklık değildi.

Ç: Daha küçük yaşlarımda, yani dört-beş yaşlarımdayken de kendimi annemin yatak odasına kapatıp işte çırılçıplak soyunup -onların çok renkli bir yatak örtüleri vardı- onları böyle üzerine elbise gibi geçirip, komodine oturup çok az sayıdaki makyaj malzemesiyle yüzümü gözümü boyadığım zaman içerden kilitlerdim de kapıyı. “Kadın oldum, gel döv beni,” diye bağırdığımı hatırlıyorum anneme.

İPEK DUBEN: Sen doğal olarak, bir yönelim olarak bu kimliği yaşıyor olamazsın. Yani illa bir etki olması lazım. Yani çocukken tacize uğramış olman lazım, tecavüze uğramış olman lazım, kadınlar tarafından büyütülmüş olman lazım. İşte, evin içerisinde erkek figürünü görmeden büyümüş olman lazım, çok televizyon izlemiş olman lazım, böyle. Fantastik bir çocuk olup kendi kurgu dünyanda yaşıyor olman lazım falan gibi böyle şeyleri var, inançları var.

Ortaokuldayken lezbiyen olan hocaların olduğunu bildik. Sonra yakın bir arkadaşımın lezbiyen olduğunu öğrendim. Çok şaşırmıştım. Bize bu durumu belirtmemiş, konuya hiç yaklaşmamıştı. Durumu yıllar sonra öğrendiğimde, niye olmasın diye düşündüm, ama lise yıllarında böyle düşünmezdim ve irkilirdim. Onları başka bir dünyanın, tanıyamayacağım bir dünyanın insanları gibi görürdüm. Anlamaktan, öğrenmekten de korkardım ya ben de “öyle” olabilir miyim diye... Düşünmeye bile izin vermezdim kendime. New York’ta yaşadığım yıllarda, 1990’larda, çok yakın arkadaşlarımdan biri geydi. Başarılı bir *designer* [tasarımcı] idi, öğrencim de olmuştu. Hayat arkadaşı ise, çok iyi bir sinema/video eleştirmeni ve yazardı. Onunla dostluğum bana çok

şey kazandırmıştır. İstanbul’da eşcinsel tercihi olanların kimliklerini saklamak için ne mücadeleler verdiklerine, ne yollarla üstünü örtmeye çalıştıklarına defalarca şahit oldum. Daha yakın zamanlarda sorumlu devlet bakanı “Eşcinsellik hastalıktır, tedavi edilmelidir,” dedi ve ona bir gazeteci “Sapıklıktır, sapkınlıktır, çirkinliktir, ensestir,” diyerek destek verdi. (Aslan Tekin, *Yeni Çağ*)

F: Kadın olup da farklı bir cinsel duygusu varsa bunu saklayan daha fazla insan olduğunu düşünüyorum. Ya da bunu açarken, toplumun var olan hani erkek egemen ilişkileri içinde, “Erkek gibi kadın, bize zarar vermez, zaten erkeklği seçmiş,” diyerek onaylanan bir tarafı olduğunu düşünüyorum.

Toplum o kadar ikiyüzlü ki bence, mesela Zeki Müren’in eşcinsel olduğunu bilmesine rağmen, hiçbir zaman o eşcinselliğini açıkça söylemediği için onu kabullenip seviyor herkes ama neyi seviyorlar?

EN: Türk toplumu bir maço toplumdur veya maçoluğu benimsemiş, maçocuklarla dolu bir toplumdur.

Ç: Erkeklerin transseksüel, cinsiyet kimliğini değiştirmemiş ya da işte dönüşümünü tam tamamlamamış trans kadın arkadaşlarımız seks işçiliği yaparken pasif ilişkiye girdiklerini de hani ilk duyduğumda çok şaşırılmışım. Şimdi şimdi artık daha iyi anlamaya başladım. Çünkü toplum bu anlamda o kadar ikiyüzlü ve ne yapacağını bilmez vaziyette ki, orada nihayetinde alıp götürdüğü ya da işte parasını ödeyerek seks yaptığı kişi toplum tarafından bir kadın gibi görülse de, aslında bir erkekle cinsel ilişkiye girmekte bir beis görmüyor ve bunda birtakım kamuflaj yollarına gidiyor.

M: Burada karşı olunan şey dinde, fikren bunun yayılması ve tekrar üretilmesidir! Yani bu işin hani daha ziyade zevkle ilgili olan kısmıdır aslında. Öbür türlü, insanların toplumumuzda, eşcinsellerin çok ciddi sıkıntılar yaşadıklarını biliyorum. Bunlardan bir tanesi de, her durumda kutsal olan hayat hakkının korunması meselesidir.

EM: Ben (eşcinselliği) tercih olarak değerlendiriyorum, hiç onun dışında bana, kendi tercihinin dışında hiçbir şey ifade etmiyor.

ER: Birçok gey arkadaşımın ben oruç tuttuğunu, fakire, fukaraya, yetime yardım ettiğini; birçok

dini bütün arkadaşımın da insanların hakkını yediğini... Hani ben, günah kavramı benim için biraz farklı, insan kalbi güzelse güzel insandır. Kötülük yapmıyorsa, başkasının hakkına, malına tecavüz etmiyorsa benim için bir sorun yoktur.

F: Toplumsal cinsiyet olarak tanımlanmış kimliklerin farklı tercihlerde bile yeniden üretildiğini düşünüyorum. Yani bir erkek kadın olmak istediğinde, tıpkı kadınları ezen o erkek egemen anlayışın kadınları nasıl sunmasını istiyorsa, o şekilde hayatına devam ediyor. Ya da kendi cinsiyle birlikte olmayı tercih eden, öyle hisseden bir kadın, bir erkek gibi davranarak sevgilisine baskı yapmayı sürdürüyor.

Ç: Bazı efemine eşcinseller, diğer maskülen eşcinseller tarafından kadın diye aşağılanabiliyor.

EN: İslam-Türk toplumunda kadınların ikinci sınıf kişi olarak görülmelerinin kökeni çok çok eskiye giden bir olay.

EM: Kadına baktıklarında hiçbir şey önemli değil, yani akrabalığı, arkadaşlığı, dostluğu, ideolojisi, birlikte geçirdiği yıllar; yani işte cinsel obje ve faydalanılması gereken bir cins, diye algılıyorlar açığcasını söyleyeyim! Yani eşlerine de böyle

bakıyorlar, arkadaşlarına da, herkese böyle genel bir erkek bakışı var.

S: Kadın-erkek ilişkilerine baktığımız zaman... Tabii Türkiye’de ataerkil bir yapı var, bunu inkâr edemezsiniz ama burada kadınlara da çok iş düştüğünü kabul etmek lazım, çünkü karşı tarafın size nasıl davranacağını az çok kadın da belirliyor. Kadını hor gören veya sadece cinsel obje olarak bakan bir çevrede değilim ama genel olarak değerlendirdiğimiz zaman ve gözlemlediğim zaman baktığımda; bir kere, ekonomik kriterlerin çok önemli olduğuna dikkat çekmek istiyorum, kadınların ekonomik gücü yerindeyse bu tip şeylere, baskılara bir şekilde karşı gelebiliyorlar, en azından kendi özgüvenlerinin yerinde olması çok önemli. Tabii ki ekonomik özgürlük önemli ama bu özgürlük derken, bir de kişisel gelişim de çok önemli; yani siz, ben her ay şu kadar para kazanıyorum, yiyeceğimi alıyorum deyip de kişisel olarak kendinizi geliştirmiyorsanız o zaman bir bacağınız eksik kalıyor. Yani bir bütün olarak bu gelişimin sağlanması lazım, sadece ekonomik değil, yani sadece ekonomi yeterli değil.

Z: Spora giderdim, yürüyüşe giderdim, çeşitli kurslara giderdim, resim derslerine giderdim.

ONLAR

Resim yapmaya değil de, teorik olarak kendimi yetiştirmeye çalışıyordum. Ama dışarıda çok moderndim. Eve girdiğim zaman aynı Şarklı bir ailenin karısıydım.

F: Erkeğe verilen, toplumsal anlamda erkeğe verilen rolle, kadına verilen rol arasında ben her zaman çok sıkıntı çektim. Yani evde olsun, hani bulaşıkları kadın yıkar, temizliği kadın yapar, yani kadına belirlenmiş toplumsal rollerin aslında onu tamamen kendi olabilmekten uzaklaştırdığını düşünüyordum.

Aynı bizim koşullarda çalışan erkek arkadaşlarla bir gün çalıştık, bize ikinci gün dediler ki: “Öğlen yemek yiyoruz, bulaşıkları siz ikiniz yıkayacaksınız!” Biz de “Neden?” dedik arkadaşım! “Çünkü siz kadınsınız,” dediler! Biz de dedik ki, “Kadın olabiliriz ama hepimiz işçiyiz ve hepimiz aslında aynı koşullardayız, hepimizin bir saat paydosu var, biz yıkamayız. Yani bir gün yıkarız, herkes sırayla yıkasın!” Adam çok şaşır-
dı, bozuldu. Sonra bir-iki saat geçmedi aradan, patron çağırdı bizi yanına, o kadar üzülmüştü ki, elini böyle başının arasına koyup dedi ki, “Kızım hiç sizden bunu ben beklemezdim.” “Hani bir gün içinde sizi gördüm, ne kadar çalışkansınız, ama

kadının bir görevi vardır,” dedi! “Yemeği yediğiniz zaman bulaşığı siz yıkayacaksınız.” Çıkardı, “Alın paranızı kızım, çıkın gidin,” dedi!

İPEK DUBEN: Cinsel ayrımcılığa maruz kalan kadınlar, eşcinseller, translar, hukuk önünde adaleti bulamayanlar... Kızını hamile bırakan baba, boşanmak isteyen kadın, çocuklarının önünde hunharca şiddet gören kadınlar...

Ç: Bir trans kadını öldüren kişi mahkeme karşısına çıkıp “Ya ben onu kadın sanmıştım ama eve gittiğimizde erkek olduğunu gördüm ve dayanmadım, öldürdüm!” ya da işte “O aslında kadın değildi ve bana ters ilişki teklif etti,” dediğinde karşısındaki yargı erkleri ona tahrik indirimi uyguluyor. Normalde bir cinayetten yirmi dört yıl yatması gerekirken, bir ağırlaştırılmış bir müebbet cezası varken işte o kişilere bu tahrik indiriminden on altı yıla düşebiliyor. Tam rakamları bilemiyorum; duruma göre de değişiyor.

Nİ: Ve ben feryat figan her gittiğim mahkemede diyorum ki: “Sizin paraya çevirdiğiniz her ceza bana ölüm olarak geri dönebilir!” Hani, siz buna imza atıyorsunuz aslında! Ben o kadar şikâyet ediyorum, ben o kadar mağdur durumdayım,

ben o kadar... Böyle çevrem sınırlanmış durumda! Adam takip ediyor, adam beni kapının önünde üç saat bekliyor, adam beni polis aracının içinde “Seni keseceğim” diye tehdit ediyor! Ve bunu yapması mı gerek artık bir ceza alması için! Hani en son ne yapması gerek ki bir adam ceza alsın? Ulan ben öldükten sonra neye yarar bunun ceza alması!

Z: Benim bir arkadaşım senet olayından on beş gün hapse girdi, karşılıksız senet vermekten dolayı, tekstil işiyle uğraşan bir kız. Orada kaç tane kadın kocasını öldürmüş, evet ve kadınlar diyor ki, “Hiç pişman değiliz! Şurada yaşıyoruz ama hiç pişman değiliz!” Düşünün ki çektikleri işkenceyi, cefayı, eziyeti!

2016 SALT/Garanti Kültür AŖ (İstanbul)

ISBN: 978-9944-731-51-5

Bu yayın Creative Commons lisansı kapsamındadır.
Tüm kopyalarında yazar, editör ve yayıncılarının belirtilmesi,
hiçbir kopyasının ticari ortamda kullanılmaması ve özgünlüğünün
korunması Ŗartıyla kullanılabilir.

İpek Duben'in çok kanallı video enstalasyonu *Onlar*, 28 Nisan-28 Haziran 2015 tarihlerinde SALT Galata'da sergilendi. Videoların yapım ve senkronizasyonunu Kenan Sunar gerçekteŖirdi; yapım asistanlığını Necmi Gürbüz yürüttü. Senkronizasyon iin ücretsiz, aık kaynak *MultiScreener* yazılımını kullanıldı. *Onlar*'daki anlatıların bir sekisini ieren bu yayında yer alan görsellerin tamamı enstalasyondan alınmıŖtır.

Yayıma hazırlayan: Seda AteŖ
Tasarım: Project Projects
Uygulama: Özgür Ŗahin, Gamze Cebeci (SALT AraŖtırma ve Programlar)

neri/düzelti gönderimleri
ve iŖ birliđi teklifleri iin:
eyayin@saltonline.org

SALT
Bankalar Caddesi 11
Karaköy 34420 İstanbul
saltonline.org

